

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

אמנות

תכנית לימודים

לחטיבת העליונה

לבית הספר הממלכתי והממלכתי-דתי

אתר האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
www.edu.gov.il/tal/portal

היכנסו לאתר מעלות החדש
www.maalot-sfarim.co.il

ירושלים, התש"ע, 2010

רשימת חברי הוועדה לכתיבת תכנית הלימודים

ד"ר יעל גילעת	יו"ר הוועדה, ראש המכון לאמנות, אורנים, המכללה האקדמית לחינוך, קריית-טבעון
רחל סבג	מרכזת הוועדה, מפקחת תחום אמנות, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר נעמי יפה	מפמ"ר להוראת אמנות ותאטרון, משרד החינוך, ירושלים
איילת גנני	מדריכה ארצית לאמנות (השתתפה כחברה בוועדה בשנים תשס"ז-תשס"ט)
אדלה מיימון	מדריכה ארצית לאמנות (חברה בוועדה החל מתשס"ט), מורה לאמנות, בי"ס תיכון בית ירח
ורד סורוקה	מורה לאמנות, בי"ס תיכון עירוני ה', תל אביב
מיכל עיר-שי	מדריכה ארצית לאמנות, מורה לאמנות, בי"ס תיכון "פלך", ירושלים

עריכה: ד"ר יעל גילעת, רחל סבג, ד"ר נעמי יפה, מיכל עיר-שי
עריכת הלשון: ליאורה הרציג

קראו והעירו:

ד"ר צופיה יועד, מ"מ מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר יהושע רוזנברג, מרכז אשכול רוח, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים (עד 2009)

רשימת חברי הוועדה לכתיבת תכנית הלימודים בנושא "אמנות יהודית – תרבות חזותית" (חלק ב' של התכנית)

פרופ' אלישבע רבל	יו"ר הוועדה, אוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר נעמי קאסוטו	מרכזת הוועדה, משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר נעמי יפה	מפמ"ר להוראת אמנות ותאטרון, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר שולמית לדרמן	אוניברסיטת בר-אילן
דרורית נויגבורן	האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר חיה פרידברג	מכללת אמונה, ירושלים
רחל צור-מלמד	מורה לאמנות בחטיבה העליונה, בי"ס תיכון "פלך", ירושלים
ד"ר קתרין קוג'מן	אוניברסיטת בן-גוריון, באר שבע

רשימת חברי הוועדה לכתיבת תכנית הלימודים באמנות האסלאם – חלק ב' של התכנית

פרופ' חנה טרגן	יו"ר הוועדה, אוניברסיטת תל אביב
גב' רחל סבג	מרכזת הוועדה, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים
מר יוסוף אליאס	המכון הערבי סכנין, מרכז אמנויות ערעה
ד"ר אחמד ג'בן	מכללת אלקאסמי, באקה אל ג'רביה, המכללה הערבית לחינוך, חיפה
ד"ר נעמי יפה	מפמ"ר להוראת אמנות ותאטרון, משרד החינוך, ירושלים
וודיעה ח'ורי	מדריכה לאמנות במגזר הערבי, משרד החינוך, ירושלים
עינת ליצ'י-אוסרי	מורה לתולדות האמנות בויצו נהלל ואוניברסיטת תל-אביב
ורדה מאייר	מדריכה ארצית לאמנות, משרד החינוך, ירושלים
ד"ר נעמי קאסוטו	מרכזת הוועדה בתשס"ג, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, ירושלים

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך, התשע"א 2010
"מעלות" הוצאת ספרים בע"מ, רח' קרליבך 29 תל-אביב, טל' 03-5614121

תוכן העניינים

עמוד

- א. מבוא – רציונל התכנית**
הנחות יסוד
מטרות כלליות
עקרונות דידקטיים, דרכי הוראה-למידה
הערכה
אמצעים ועזרים ליישום התכנית
קהל היעד של התכנית
תרשים ומבנה התכנית
- ב. תוכני הלימוד העיוני – שלוש יחידות לימוד**
חלק א – הבנת האמנות בזיקה לאמנות מודרנית פוסט-מודרנית והעכשווית (לימודי חובה)
1. יחידת מבוא – להתבונן, לחוות, להבין ולפרש
2. שלושת הנושאים המרכזיים
1. דרכי התבוננות במציאות וייצוגה
2. יצירה-אמן-חברה
3. מסורת וחדשנות
- חלק ב – העמקה בתקופה או בנושא (לימודי בחירה)**
1. האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה
2. אמנות ימי הביניים
3. אמנות הרנסנס
4. אמנות הבארוק
5. אמנות יהודית – תרבות חזותית
6. אמנות האסלאם
- ג. תוכני הלימוד בסדנה – שתי יחידות לימוד**
1. סדנת האמנות
2. פרויקט הגמר
3. מטרות
4. נספחים – דפי הנחיה למעריך ולמורה
5. רשימת ציוד בסיסי לסדנת האמנות
- ד. רשימה ביבליוגרפית**

מבוא – רציונל התכנית

תכנית זו באה לעדכן את התכנית משנת תשס"ח (1997) לאור הדינמיות הרבה של השינויים שחלו בשדה האמנות, הרחבתה של שפת האמנות והשינוי שחל בהגדרתה. התכנית מותאמת לשינויים שהתחוללו בתפיסות הוראה-למידה, בכלל, ולאלו הנוגעים לתחום האמנות, בפרט, בשני העשורים האחרונים של המאה ה-20. בראשית המאה ה-21 צפויה האמנות להגדרה מחודשת נוכח תרבות ההמונים, עידן השעתוק הדיגיטלי ותהליך הגלובליזציה; כל אלה חוללו שינויים ביחסים בין היוצר, היצירה, הצופה ומרחב התצוגה. שיח האמנות העכשווי מתבסס על ריבוי פרשנויות מהיבטים שונים – סוציולוגי, פסיכולוגי, מגדרי ורב-תרבותי. הבנת השיח מצריכה מיומנויות פענח ופרשנות.

אנו חיים בעידן של תרבות חזותית עשירה ושל התפתחויות מהירות בתחום הטכנולוגיה הדיגיטלית. זה לא כבר התאפשר לנו לצלם ולהעביר תמונות באמצעות הטלפון הנייד – לקלוט ערוצי טלוויזיה, אינטרנט, לקבל מידע עדכני לביתנו וגם לשדר תמונות של אירועים הנחווים על ידנו ממש ברגע התרחשותם מכל מקום בעולם. התמונה כמעט דחקה את רגליה של המילה הכתובה. אמנם במהלך הדורות חלו תמורות בטכנולוגיה של יצירת הדימוי החזותי, אבל דומה כי מאז האדם הקדמון שצייר את הביזון על קיר המערה ועד ממש לימינו אלה, המוטיבציה ליצירתן של תמונות לא השתנתה מעיקרה. הדחף ליצירת הדימוי החזותי נובע מהרצון לייצג את המציאות, לתת ביטוי ליחסי האמן והמערכת חברתית, להבנות את הזיכרון הפרטי והקולקטיבי – כל זאת מתוך דיאלקטיקה בין מוסכמות אמנותיות לבין שבירתן.

לאחרונה יצאה לאור תכנית לימודים באמנות לחטיבת הביניים: "אמנות כתרבות חזותית". האמנות בתכנית זו מוצגת כעוד נדבך במסגרת התרבות החזותית (Visual Culture) וכחוליה שוות מעמד בשפע האמצעים החזותיים המציפים את סביבתנו. תכנית הלימודים לחטיבת הביניים היא בסיס לתכנית הלימודים בחטיבה העליונה ויוצרת עמה רצף רעיוני. בתכנית הלימודים לחטיבה העליונה מקבלת האמנות מקום מרכזי כתחום דעת, אולם גם היא נבחנת בראייה כוללת של מקומה בתרבות החזותית.

הנחות היסוד

1. האמנות היא שפה בעלת סימנים חזותיים, קודים תרבותיים והיבטים תקשורתיים. היא שפה חיה ומשתנה והיא נוגעת לתחומי החיים השונים.
2. אמנות היא החוליה המרכזית של התרבות החזותית. התרבות החזותית בוחנת את מקומם של הדימויים החזותיים בחיים החברתיים ואת משמעותם התרבותית.
3. האמנות מפגישה את האדם עם יסודות האוריינות החזותית, המגולמים בהבנת קודים חזותיים מעולמות תוכן שונים.
4. ביסודה, יצירת האמנות מבטאת צורך אנושי של אדם. לרוב היא פרי יצירתו של היחיד ומשקפת את נפש האמן ומצבו האישי.
5. יצירת האמנות על מרכיביה הצורניים מעוררת אצל המתבונן חוויה ותגובה אסתטית, שהן התשתית להבנת האמנות בסביבתנו התרבותית. החוויה האסתטית היא חוויה אישית, המתבטאת ברגשי הנאה, קסם, התרגשות, השתאות, הארה, ברגשי מועקה, מבוכה, ספקנות ועוד.
6. העשייה באמצעים אמנותיים מתקיימת מראשית הילדות. היכולת לחוות חוויות אסתטיות ולפענח מסרים אמנותיים ברמות העמקה שונות מתפתחת באופן הדרגתי. היכולת הטבעית לביטוי באמצעים אמנותיים מתעצמת על ידי צפייה, עיון והתנסות.
7. לצד היותה ביטוי אינדיבידואלי של האמן, האמנות קשורה לזמן ולמקום שבו נוצרה, והיא משקפת ומשתתפת בכינונה של הזהות התרבותית של החברה שבה נוצרה. בהקשר התרבותי והחברתי עשויה יצירת האמנות להביע עמדה, ביקורת או התגייסות למען רעיונות.
8. לאמנות דרכי התבוננות שונות במציאות, הנובעות הן מהשינויים בתודעה האנושית ביחס להגדרת המושג "מציאות" והן מדרכי ייצוגה של המציאות באמנות לתקופותיה ותפיסותיה.
9. האמנות לדורותיה היא ביטוי לתהליך דיאלקטי חוזר ונשנה בין ההסתמכות על מודלים, על מוסכמות ועל ערכי אמנות מקודשים מן העבר לבין שבירתם ויצירתם של מודלים חדשים לחיקוי. יש והשינוי מתבצע בתהליך הדרגתי ויש שהחדשנות מתסיסה מרד ומהפכה.
10. בעידן התרבות החזותית, האמנות היא תחום השומר על האוטונומיה של היחיד והספקני, תחום חופשי יחסית וחושפני, המציע חלופות לחשיבה הצרכנית. האמנות חוקרת את המציאות מנקודת מבט אישית, לעתים היא מציעה מפלט

- ממציאות מסוימת, לעתים היא מזהירה, מבקרת ולעתים היא מתארת מה שהוא מעבר לכל תיאור.
11. ההתבוננות באמנות מסייעת לפיתוח הרגישות החזותית ולפיתוח התפיסה המרחבית והיכולות הרגשיות להגיב על תופעות בלתי מוכרות.
 12. לימודי האמנות מפתחים את החשיבה החזותית ואת הדמיון היוצר.
 13. פרשנות אמנותית מצריכה הנמקה וריבוי של נקודות מבט, ולפיכך היא מפתחת את החשיבה הביקורתית.
 14. האמנות עשויה להיות ביטוי למאויים עמוקים, לדחפים, לקונפליקטים ולשאלות. היא עשויה להיות מוצא ללחצים פנימיים מודעים ולא מודעים אצל התלמידים ובכך לסייע בהתפתחותם הרגשית והחברתית.
 15. אמנות מפתחת אצל הלומדים גישות הומניסטיות ופלורליסטיות.
 16. האמנות מאפשרת מפגש ושילוב בין תחומי דעת שונים, מדעי הרוח והחברה, מדע וטכנולוגיה.
 17. האמנות מפגישה את התלמידים עם מורשתם התרבותית.

מטרות כלליות¹

1. התלמידים יכירו את מושגי היסוד של שפת האמנות בתחומי הציור, הפיסול, האדריכלות, הציילום, הווידאו-ארט והמדיה הדיגיטלית. התלמידים ישתמשו במושגים אלה בבואם לדון ביצירות אמנות של עצמם וביצירות אמנות בכלל ובבואם ליצור בלימודי הסדנה.
2. התלמידים יפתחו את יכולת ההבעה המילולית והחזותית בכתב ובעל פה כיוצרים וכצופים פעילים ופרשניים.
3. התלמידים יבינו את תפקידה של האמנות כתהליך תקשורתי של העברת מסרים. התלמידים יזהו את אופני ההצפנה והפענוח המתבקשים בכל מדיה.
4. התלמידים ידעו, יבינו וישתמשו בשלושת היסודות המשמשים בסיס לפענוח ופרשנות של יצירת אמנות: צפייה והתבוננות ביצירה, עיון במאמרים ומחקרים, התנסות עצמית ביצירה.
5. התלמידים ידעו לפענח ולפרש את יצירת האמנות ממספר נקודות מבט ולהציג נקודות מבט שונות משל עצמם.

1 במפרט התכנים הוגדרו לכל אחת מיחידות הלימוד מטרות ייחודיות הנגזרות מן המטרות הכלליות.

6. התלמידים יבינו שביצירות אמנות יש קשר בין צורה, חומר, טכניקה, מדיום ותוכן לבין הקשרים תרבותיים וחברתיים.
7. התלמידים יפתחו זיכרון חזותי וקשרים אסוציאטיביים.
8. התלמידים יהיו מסוגלים לתאר, לנתח ולדון ביצירות אמנות בהקשר למיקומן בתרבות החזותית של תקופתן.
9. התלמידים ידונו במשמעות השינויים שחלו בהגדרת האמנות לאורך התקופות ועל ידי תרבויות שונות.
10. התלמידים יבינו את השפעותיה מרחיקות הלכת של הטכנולוגיה על עולם האמנות העכשווית, ובייחוד את תפקידה של תקשורת ההמונים בהפצתו של הדימוי החזותי המוקרן.
11. התלמידים יכירו את השינויים שחלו בתפיסת מרחבי התצוגה תוך דיון ביחסים שבין יוצר, יצירה וצופה, ויתנסו בהפקת תצוגה במרחב נבחר.
12. התלמידים יבינו שקיימת זיקה בין עולמו הפנימי של היוצר לבין עולם התופעות שמחוצה לו, ויוכלו לדון בקשרים בין מציאות פנימית ומציאות חיצונית כפי שהם מתבטאים ביצירות של אמנים ושל עצמם.
13. התלמידים יבינו שאמנים בתקופה המודרנית והפוסט-מודרנית, המתייחסים לחידוש ולמקוריות כאל מרכיב יסודי ביצירתם, פועלים מתוך צורך מתמיד לשבירה ובנייה מחדש של מוסכמות ומסורות. התלמידים יהיו מסוגלים לזהות את השינויים והחידושים בדרכי הבעתם של האמנים לעומת אלו של קודמיהם ואף להשוות ביניהם.
14. התלמידים יבחנו את מעמדו של האמן כיוצר אינדיבידואלי, או כיוצר מתוך עמדה חברתית, מגדרית ולאומית.
15. התלמידים יכירו את האמנות הישראלית על מגוון מקורותיה התרבותיים וידונו באופן שבו האמנים מגיבים על השינויים הערכיים והחברתיים שחלו בחברה הישראלית.
16. התלמידים ישתמשו באמצעי מדיה שונים בתהליכי היצירה שלהם.
17. התלמידים יתנסו בתהליכי אוצרות הכוללים מיון, בחירה וארגון של עבודותיהם ויהיו מסוגלים לנמק את בחירתם.

עקרונות דידקטיים, דרכי הוראה למידה

קשרים בין צפייה, עיון והתנסות בסדנה

הקשר בין שלושת המרכיבים הנ"ל הוא תשתית הכרחית בלימודי תכנית זו והוא מסייע בהעמקת ההבנה של התלמידים את התחום הנלמד.

צפייה והתבוננות מעמיקה ביצירות אמנות ממקורות מגוונים (כגון: אוספי יצירות במוזאונים וגלריות, קטלוגים, מאגרי מידע, וידאו-ארט) תלויה בהיכרות ולימוד של מושגי היסוד של שפת האמנות. **עיון וקריאה** משותפת של טקסטים עיוניים ומאמרי ביקורת יסייעו לתלמידים ברכישת מיומנויות של צפייה מושכלת ושל יכולת הביטוי והתיאור המילולי של היצירה הנצפית. כל אלה יסייעו בהבנה, בנייתו ובפרשנות של היצירה תוך שימוש באוצר מילים ומושגים משפת האמנות.

ההתנסות המעשית בסדנה – התלמידים יתנסו בסדנה בעשייה באמצעים אמנותיים ובקשר שבין צורה, חומר, טכניקה, מדיום ותוכן לבין הקשרים תרבותיים וחברתיים. העבודה בסדנה תהיה בזיקה ללימודים העיוניים.

פיתוח החשיבה

הבנה של יצירת אמנות מחייבת את המתבונן לשאול את עצמו שאלות על אלמנטים שונים המופיעים ביצירה, לחקור את משמעותם, לבדוק את מקורותיהם, להעלות השערות שונות ולנמקן, וכן לזהות ולפענח את המסרים הגלויים והסמויים.

הוראה השמה דגש על פיתוח החשיבה תסייע לתלמידים בהצגת שאלות ובמענה עליהן וברכישת מיומנויות מידעניות לביצוע עבודת חקר.

תכנית הלימודים מסייעת בזיהוי רכיבים וקשרים, בהשוואות, במיזוג מידע ממקורות מגוונים ובהסקת מסקנות. כמו כן היא תורמת להבנה שיש שאלות מורכבות או פתוחות שאין עליהן תשובה חד-משמעית, או שיש להן כמה וכמה תשובות ממגוון של נקודות מבט.

בחירה

התכנית מעניקה למורה אוטונומיה בתכנון ההוראה ובבחירת יצירות האמנות המתאימות לכל אחד מנושאייה.

נקודת מוצא ללימוד עיוני של הנושאים והסוגיות בתכנית היא בחירה של נושאים ויצירות אמנות אקטואליות ורלוונטיות לעולמם של התלמידים. התכנית מזמנת בחירת יצירות ונושאים הקשורים למרחב המקומי (הלוקלי) ולמרחב העולמי (האוניברסלי) כדי להפגיש את התלמידים עם ההטרורגניות של החברה הישראלית ועם אופני הייצוג של קבוצות או יחידים בתוכה.

סביבות לימוד

בלימודי האמנות נודעת חשיבות רבה לפעילות אמנותית במרחבי למידה חוץ-כיתתיים. ההתבוננות ביצירות אמנות מקוריות השמורות במוזאונים, בגלריות, באתרים ארכאולוגיים ובמרחבי תצוגה חלופיים, מוסיפה ללמידה ממד חיוני שאי-אפשר להעבירו באמצעים אחרים. המפגש הבלתי אמצעי עם יצירות אמנות וחפצים מוזאליים מעשיר את החוויה הרגשית והאסתטית. חוויה זו נובעת מהתבוננות בלתי אמצעית במרקם ובחומרים, ממפגש עם הגודל האמיתי ועם הטכניקה. בסביבת הלימוד התלמידים ייפגשו עם טקסטים ממקורות שונים: מאמרים, דברי הגות, ביקורת אמנות ומאגרי מידע אינטרנטיים. שתי אסופות של מאמרים מלוות את תכנית הלימודים: **גלריה של מאמרים** (האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ומעלות, תש"ס) ו**גלריה של מאמרים באמנות יהודית ואמנות האסלאם** (האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ומעלות, תש"ע). אסופות המאמרים כוללות תמצית של המאמרים, רשימת מושגים והצעות לשאלות מרכזיות. לתכנית מצורפת רשימה ביבליוגרפית להעמקה ולהרחבה.

הערכה

דרכי הערכה²

בנושא הערכת הישגים קיימות שתי גישות מרכזיות השונות זו מזו:³

- א. הגישה האיכותית, שלפיה ההערכה נתפסת כ"הערכה לשם למידה (הל"ל)", והיא מוכרת גם בכינוי "הערכה מעצבת".
- ב. הגישה הכמותית, שעל פיה ההערכה נתפסת כ"הערכה של הלמידה (הש"ל)", והיא מוכרת גם בכינוי "הערכה מסכמת".

כל אחת מהגישות מציבה מטרות הערכה שונות, המשפיעות והמנתבות את תהליכי הלמידה וההוראה בכיתה. מטרת ההערכה על פי הגישה הראשונה היא מתן משוב מפורט לקידום הלמידה וההוראה. מטרת ההערכה על פי הגישה השנייה היא מתן סיכום או דין וחשבון על רמת הישגיהם של הלומדים בצורת ציון, לשם מיון, הסמכה וכדומה.

2 צ' יועד (תשס"ג). **תכנית הלימודים במקרא למערכת החינוך הממלכתית מגן הילדים עד כיתה יב**, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות.

3 מ' בירנבוים, צ' יועד, ש' כ"ץ, ה' קימרון (2004). **בהבנייה מתמדת: סביבת למידה מתוקשבת לפיתוח מקצועי של מורים בנושא תרבות ההל"ה המטפחת הכוונה עצמית בלמידה (יחידה 7)**, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות.

בתהליך יישומה של תכנית זו מומלץ לאמץ את הגישה האיכותית בהערכה (הל"ל). על פי גישה זו, ההערכה היא חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה וההוראה ובכך היא משפרת את ההוראה ומקדמת את הלמידה. ההערכה אינה אירוע חד-פעמי בנקודת זמן נתונה וידועה מראש, היא אינה מעריכה רק תוצרי למידה ואינה נתונה באופן בלעדי בידי המורים או המומחים למדידה - מחברי המבחנים. בהיותה חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה, היא תורמת לכך שהעשייה נבחנת בעת התרחשותה, והתלמידים והמורים בוחנים באיזו מידה הושגו היעדים ומאתרים נקודות לחיזוק, קשיים וכשלים. תרבות הערכה זו מכוונת את הלומדים ואת המורים לאסוף ראיות על עשייתם והבנתם. יסודה של גישה זו הוא בתפיסה הקונסטרוקטיביסטית של הלמידה, המדגישה את יצירת הידע והבנייתו על ידי הלומדים בתהליך למידה פרשני, כלומר תוך חיפוש משמעות ופרשנות לידע ההולך ונבנה. למידה כזו כרוכה בפיקוח הלומדים על תהליכי למידתם, הערכת תהליכי הלמידה והידע הנבנה והתאמת אסטרטגיות של למידה וחשיבה לפי הצורך.

תהליך "הערכה לשם למידה" (הל"ל), ששותפים בו המורה והלומדים, כולל שלושה מהלכים מרכזיים: (א) מציבים יעדים ומטרות שאת מידת השגתם מבקשים להעריך; (ב) מעצבים מטלות וקובעים קריטריונים ונקודות קבע (Benchmark) שלפיהם יוערך הביצוע; (ג) מעריכים את הביצוע תוך הפקת משוב בונה (בירנבוים, 1997).

בתהליך למידה מסוג זה, הלומדים אמורים להבין מה מצפים מהם בתחומי התוכן, מיומנויות הלמידה והחשיבה וכן בנוגע לפעילות היוצרת בסדנה. התלמידים לומדים לאן הם אמורים להגיע ובאלו דרכים יוכלו להשיג את יעדיהם. הלומדים גם שותפים פעילים במדידת הישגיהם ובהערכתם במהלך הלמידה ומשפרים אגב כך את ביצועיהם.

מן האמור לעיל מומלץ לא להסתפק ב"הערכה מסכמת", המפיקה ציון מסכם בלבד. ככל שיאומצו דרכי הערכה חלופיות איכותיות, תהיה ההערכה יסוד קונסטרוקטיביסטי בתהליכי הלמידה ותגבר ההיענות לצורכיהם השונים של הלומדים: ליכולותיהם, לאינטליגנציות השונות בהן בורכו, לסגנונות הלמידה שלהם וכדומה.

בחינת הבגרות - הערכה מסכמת. בחינה זו תתבצע במהלך לימודי התלמידים בכיתה י"ב והיא תבדוק את ידיעת הלומדים על תוכניהן של יחידות הלימוד העיוניות. במבחן זה התלמידים יהיו מסוגלים להשיב על שאלות המחייבות חשיבה מסדר גבוה (הסבר, השוואה, נימוק בעד ונגד, ניתוח צורני, הערכה וכד') ולא להסתפק בזכירת עובדות בלבד.

פרויקט הגמר – מטלת ביצוע

פרויקט הגמר הוא עבודת יצירה אישית, המשקפת ומסכמת את לימודיו והתנסותו של התלמיד במשך פעילותו בסדנת האמנות. מטרת הפרויקט היא להעריך את יכולתו של התלמיד ליישם את מה שלמד (פירוט על פרויקט הגמר במסגרת לימודי הסדנה, מטרותיו ודרכי הערכתו, ראו עמ' 42-43).

הערכת הפרויקט תיעשה באמצעות **מחווון** שממדיו מתייחסים ליעדים שהוצבו. הממדים יתבססו בעיקר על הקשר שבין כוונה ותוכן לבין האמצעים האמנותיים, המדיום, החומר, הטכניקה ודרכי ההבעה. כמו כן תתבסס ההערכה על יכולת התלמידים לתאר בכתב (באמצעות דף עמדה) ובעל פה, להסביר ולנמק בשפת האמנות את תהליך היצירה ואת אופן העמדתו של הפרויקט (אוצרות).

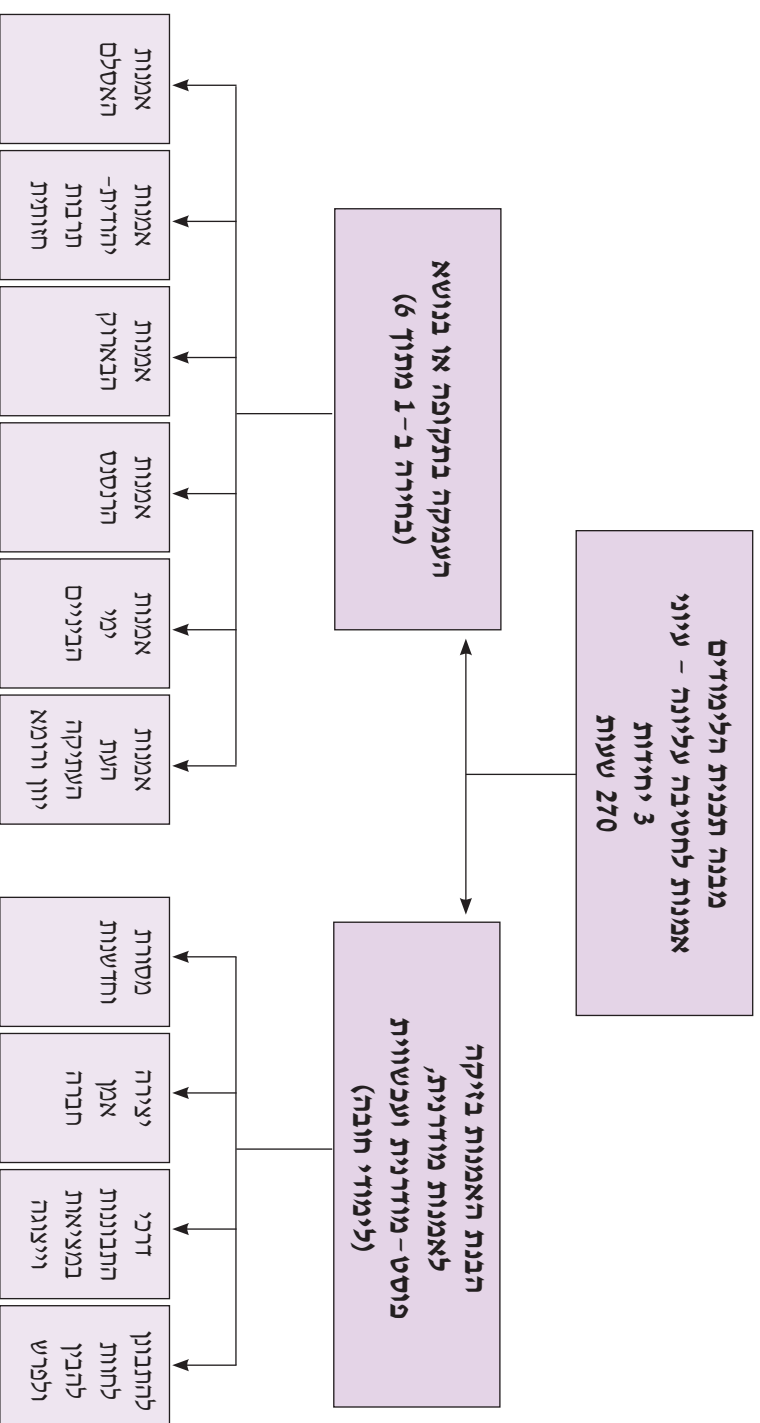
אמצעים ועזרים ליישום התכנית

יישומה של תכנית זו מותנה בזמינותם של ציוד ומשאבים כמו: מקרן חד-עין (ברקו), חיבור מהיר לרשת, מעבדת מחשבים, מאגרי מידע ממוחשבים, ספרייה ובה ספרי עיון, קטלוגים ועיתונות מקצועית. לעבודה הסדנאית דרוש חלל מתאים, כלי עבודה וחומרים לפי המדיום הנבחר. סביבת הלמידה תעוצב ותתוכנן מראש על ידי המורה כחלק מתכנית ההוראה. ינוצלו מרחבי למידה שונים זמינים בבית הספר ומחוצה לו שיאפשרו חשיפה מרבית של הלומדים ליצירות במדיום הנלמד. ההתייחסות לפוטנציאל הלימודי של המרחבים השונים תהלוס את המדיום המסוים (לרשימה מפורטת של הצרכים, ראו נספח בסוף החוברת).

קהל היעד של התכנית

התכנית מיועדת להוראת אמנות בחטיבה העליונה, בכיתות י'-י"ב, בבתי הספר הממלכתי והממלכתי-דתי ובכל המגזרים.

מבנה התכנית

תכנית הלימודים לשלוש יחידות לימוד – לימוד עיוני

(270 שעות חובה)

תכנית זו תתפרס על פני שלוש שנות הלימודים, 3 ש"ש בכל שנה (90 שעות), סך הכל **270 שעות**.

התכנית מורכבת משני חלקים מרכזיים (ראו תרשים התכנית בעמוד הקודם):

חלק א' – הבנת האמנות בזיקה לאמנות מודרנית, פוסט-מודרנית ועכשווית (**210 שעות**).

חלק ב' – העמקה בתקופה או בנושא (**60 שעות**) – בחירה באחד מתוך 6 התקופות או הנושאים המוצגים במפרט התכנים.

תכנית הלימודים לחמש יחידות – לימוד עיוני וסדנה

(450 שעות)

1. תכנית לימודים לשלוש יחידות לימוד חובה – לימוד עיוני (270 שעות).

2. סדנה, שתי יחידות לימוד בתחומים אלה: ציור, פיסול, צילום, רישום, מדיה דיגיטלית ועוד (180 שעות).

ב. תוכני הלימוד העיוני – שלוש יחידות לימוד (270 שעות חובה)

חלק א. הבנת האמנות בזיקה לאמנות מודרנית, פוסט־מודרנית ועכשווית (לימודי חובה - 210 שעות)

א1. יחידת מבוא – להתבונן, לחוות, להבין ולפרש (30 שעות חובה)

יחידת מבוא זו מיועדת להקנות לתלמידים "ארגז כלים" שיאפשר להם לתאר, להסביר, לדון, להבין, לפענח ולפרש את חוויותיהם האסתטיות בעקבות צפייה ביצירות האמנות. בחוויה אסתטית כוונתנו לחוויה אישית הכוללת הנאה, קסם, התרגשות או כל רגש אחר המתעורר במתבונן ביצירת אמנות. זוהי נקודת ההתחלה בהבנת האמנות.

אנו חיים היום בתרבות חזותית עשירה ומורכבת, הנחשפת לפנינו בכל מקום וללא הרף. תשתית משותפת לכלל ההיצגים החזותיים בתרבות זו היא השפה החזותית; אמצעיה, דימוייה ודרכי המבע שלה הם פרי התפתחותה של האמנות הפלסטית. במהלך 150 השנים האחרונות נוספו לתחומיה המסורתיים של האמנות (ציור, פיסול ואדריכלות) תחומים נוספים, כגון צילום, קולנוע, וידאו-ארט ואמנות דיגיטלית-וירטואלית, וכן מיצב (Installation) ומיצג (Performance-Art). גם הזיקות הבין-תחומיות הלכו והתרחבו במהלך שנים אלה. טשטוש הגבולות בין האמנויות לבין עצמן ובין האמנות "הגבוהה" לזו הפופולרית הגביר את הקושי בהגדרת האמנות. בעשורים האחרונים התרחב הדיון סביב הגדרת האמנות ונוספו לו היבטים כמו בחינת מרחבי תצוגה, אופני הפצה ודרכי פרשנות.

הלימודים על פי יחידת מבוא זו יזמנו לתלמידים מפגש עם יצירות אמנות מקוריות, עם חללי תצוגה שונים (מוזאונים, גלריות, אמנות במרחב הציבורי, חללים אלטרנטיביים) וכן היכרות עם יצירות אמנות דרך אמצעי שכפול והפצה שונים, כגון רפרודוקציות מצגות ואינטרנט.

לאמנות הקשרים והיבטים שונים – תרבותיים, חברתיים וכלכליים – שלא ניתן לנתקם מהיצירה, נסיבות הזמנתה או תצוגתה. על כן, התבוננות אינה פעולה של

ראייה וזיהוי בלבד של אמצעים אמנותיים ("העין התמימה"), אלא הבנה ופרשנות של הרבדים השונים של היצירה – צורה, תוכן והקשר.

לאור כל אלה, הנדבך הראשון בתכנית הלימודים באמנות הוא הקניה והבניה של אוצר המילים והמושגים להבנת האמנות ("ארגז הכלים") וכן מיומנות ביטוי בכתב ובעל פה לתיאור ופענוח ההיצגים והדימויים החזותיים. פיתוח היכולת לצפייה ביקורתית, לפרשנות והערכה ייעשה בשלבים, בלימוד עיוני, בסדנה ובקריאת כתבות של ביקורת אמנות בעיתונות.

הנושאים שיידונו ביחידת מבוא זו ישמשו את התלמידים כל משך לימודי האמנות ויקבלו העמקה נוספת במהלכם.

מטרות

- התלמידים יבינו שקיימות הגדרות שונות לאמנות בהקשר למקום ולזמן וישוו ביניהן.
- התלמידים יבינו שהאמנות היא שפה חזותית בעלת קודים ויתנסו בפענוחם.
- התלמידים יבינו את תפקידה התקשורתי של האמנות ויהו את המסר של היצירה.
- התלמידים יצפו ביצירת האמנות, ייחשפו לחוויה האסתטית ויביעו את התרשמותם בעזרת אוצר המילים והמושגים.
- התלמידים יתארו את יצירת האמנות מנקודות מבט שונות בעזרת אוצר המילים והמושגים.
- התלמידים יבינו את הזיקה בין צורה לתוכן.
- התלמידים ישאלו שאלות בנוגע לפרשנות של יצירת האמנות ויגבשו את שאלותיהם לשאלות מרכזיות הניתנות לחקירה ובדיקה.

נושאי הלימוד ליחידת המבוא

1. מהי אמנות?

- האמנות כתקשורת חזותית
- האמנות כשפה: מוסכמות, תפקידים, חומרים וטכניקות.

2. התבוננות ביצירות אמנות

- החוויה האסתטית.
- כיצד מתארים יצירה?

3. פרשנות

- התבוננות ביצירות אמנות בהיבטים שונים (פסיכולוגיים, תרבותיים, חברתיים).
- המאפיין הנרטיבי שבאמנות (מיתולוגי, דתי, היסטורי).

אוצר המילים והמושגים ליחידת המבוא ולשלושת הנושאים המרכזיים של תכנית הלימודים

רשימה זו תשמש את יחידת המבוא ואת שאר היחידות. הרשימה נתונה להרחבה לפי שיקול דעתו של המורה ובהתאם לנושאי הלימוד. אין רשימת יצירות מחייבת, אך מומלץ לבחור ביצירות אמנות שידגימו היטב את שלושת הנושאים המרכזיים, וכן לשלב בין יצירות במדיה המסורתיות ולבין אמנות עכשווית וישראלית. אוצר המילים והמושגים מתחלק לפי החטיבות הבאות:

1. ייצוגי המדיה השונים

רישום, ציור, הדפס, פיסול (אמנות גוף, אמנות אדמה), אדריכלות, מיצב, מיצג, אמנות דיגיטלית, אמנות ברשת, וידאו-ארט, מולטימדיה.

2. אמצעים אמנותיים

קו, צורה, צבע, מחבר (קומפוזיציה); איזון, סימטריה, אסימטריה, אחדות, פיזור, יחסי גודל (פרופורציה); דו-ממד ותלת-מדד והממד הרביעי (הזמן); חלל ומסה, חלל פנימי, חלל חיצוני; אור וצל, אשליית נפח, אשליית עומק, פרספקטיבה, זווית ראייה, נקודת מבט, היטל; פריים (מסגרת), עומק שדה, ניגודיות (קונטרסט), תאורה, מיקוד (פוקוס), טשטוש; ONE SHOOT, עריכה, SOUND EFFECTS, צליל רקע (סאונד), זווית צילום, מסך יחיד, פיצול מסכים; COPY, CUT & PASTE, הכפלה וחזרה, דגם ודגמיות; גודל (בדו-ממד ותלת-מדד), משך זמן, מצע, פורמט; חומר, חומריות, מרקם (טקסטורה); תנועה ואשליית תנועה, הקפאת תנועה, מקצב.

3. דרכי מבע באמנות

אידאלי, הבעתי (אקספרסיבי), מופשט (אבסטרקטי), קישוטי (דקורטיבי), נאיבי, סיפורי (נרטיבי), סמלי (סימבולי), סכמתי, פיגורטיבי, פנטסטי, פרימיטיבי, מושגי (קונספטואלי), ראליסטי, רומנטי.

4. רשימת מונחים כללית

אוצר, אבסורד, אטריבוט, איקונוגרפיה, אמנות פעולה, אמנות גוף, אמנות אדמה, אמנות אתר (site), אספנות, אסתטיקה, אקלקטי, ארכאי, גלריה, דימוי, הפנינג (אירוע), הרמוניה ודיסהרמוניה, זיוף, זרם אמנותי, ייצוג, יצירת מופת, כאוס, מודרניזם, מוזאון, מונומנטלי, חיקוי (מימיזיס), מיתוס, מיצג, מיצב, מסמל, נשגב, סגנון, פוסט-מודרניזם, פְּטיש, פטרון, ציטוט, קלאסי, קיטש, קנון, רנסנס, רדי-מייד, שחזור, שעתוק, תיעוד.

א. 2. שלושת הנושאים המרכזיים בחלק א': הבנת האמנות בזיקה לאמנות המודרנית הפוסט-מודרנית, והעכשווית (180 שעות)

בחלק זה שלושה נושאי חובה. את תכנון ההוראה אפשר להתחיל בכל אחד מן השלושה, בתנאי שבמהלך ההוראה יילמדו כל הנושאים.

רשימת הנושאים:

1. דרכי התבוננות במציאות וייצוגה - 60 שעות

2. יצירה - אמן - חברה - 60 שעות

3. מסורת וחדשנות - 60 שעות

שלושת הנושאים האלו הם שלוש נקודות מוצא לתכנית. הם נוגעים למרכיביה העיקריים של שפת האמנות ומגדירים את מקומה של יצירת האמנות -

א. כמבטאת תהליך יצירתי המתקיים אצל האמן, תהליך שנע בין ניסיון לתיאור אשלייתי של המציאות לבין ייצוג המציאות. בתהליך זה מיטשטשים הגבולות בין המציאות הפנימית לחיצונית.

ב. כמשקפת את המציאות החברתית והתרבותית שבמסגרתה נוצרה וכביטוי ליחסי הגומלין שבין האמן לקהלו.

ג. כמבטאת את פעילותו של האמן בתוך מערכת של מוסכמות ומסורות, תוך פריצה מתמדת מתוכה לעבר אופני ביטוי חדשים. זהו תהליך שקיבל משנה-תוקף בתקופה המודרנית, כאשר האמנות נעשתה מודעת יותר להיותה פעילות אוטונומית הנובעת מעצם היותה כלי ביטוי טהור. האוטונומיה באה לידי ביטוי בפעולת היצירה - עצם העשייה הופכת להיבט החשוב ביותר וכן

מושגת אוטונומיה של האמצעים הצורניים, שאינם מבטאים עוד משהו צורני
חיצוני אלא את עצמם.

למורה החופש לבנות את מסגרות הלמידה לפי הנראה לו, כל עוד יתייחס לכל שלושת
הנושאים. הדגמת הנושאים באמצעות יצירות אמנות נתונה לשיקול דעתו של המורה
ובהתאם לאוכלוסיית התלמידים.

1. דרכי התבוננות במציאות וייצוגה

(60 שעות)

לאמנות דרכי התבוננות שונות במציאות, הנובעות הן מהשינויים בתודעה האנושית
ביחס להגדרת המושג "מציאות" והן מדרכי ייצוגה של המציאות באמנות לתקופותיה
ולתפיסותיה.

השאיפה לתיאור אשלייתי של המציאות אגב חיקויה (מימיזיס) שלטה באמנות
המערבית בימי יוון ורומא וכן עם התפתחות הרנסנס ועד סוף המאה ה-19. האמונה
בקיומה של "עין תמימה", אובייקטיבית ועל-אישית שמסוגלת לקלוט את עולם
המציאות כפי שהוא, אינה קיימת עוד. המדע, הפילוסופיה וכן האמנות מכירים
בעובדה שכל קליטה של המציאות היא זמנית, סובייקטיבית, מעשה של בחירה
סלקטיבית ומניפולציה. מכאן ששאיפה זו של האמנות נותרת ללא מענה, ובכך היא
מאפשרת חיפוש מתמיד של דרכים חדשות להגדרת המציאות ולייצוגה.

המצאת הצילום ואחריו אמצעי הדמיה טכנולוגיים אחרים (אולטרסאונד, הולוגרמות,
הדמיה דיגיטלית ועוד) הביאו ליצירת חיקויים "מושלמים" של המציאות. אולם,
דווקא אלו חשפו את מגבלות החיקוי במלאכותיותו. מאידך גיסא נוצר מצב של חוסר
ביטחון של המתבונן בעצם קיומה של המציאות האמתית מחוץ לייצוגה כהדמיה
טכנולוגית. הצילום שנתפס בראשיתו ככלי מתעד "אובייקטיבי" של המציאות,
הפך לקטגור של האפשרות לייצוג "אובייקטיבי" בשל תלותו של הצילום במסגרת,
בפוקוס, בנקודת מבט ובעוד מניפולציות המצביעות על בחירה. מצב חדש זה
שהתפתח בעקבות החידושים הטכנולוגיים, יצר יחסי אמן-מציאות שונים לחלוטין
ממה שהיה לפני סוף המאה ה-19.

הופעתו של הציור המופשט בראשית המאה ה-20 הייתה נקודת מפנה בהגדרת
האמנות בזיקה למציאות. "הכֹּרַח הפנימי"⁴, בלשונו של ואסילי קנדינסקי, היה לשיאו
של התהליך לקראת השתחררותה של האמנות מהמציאות החיצונית והתרכזותה בזו
הפנימית של האמן ושל היצירה.

4 ואסילי קנדינסקי, **על הרוחני באמנות**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1972.

עם התפתחות הפסיכואנליזה, נתפסו מופעיה הגלויים של המציאות האנושית כקצה הקרחון של מציאויות נוספות ומצבי תודעה שונים, שניתן להגיע אליהם באמצעות פשר החלומות, עבודת הדמיון ועיבוד הפנטזיות המודחקות. כל אלה לא עמדו כניגודים למציאות, אלא כעולמות משלימים לה. המרחב או הפער בין מציאות ובדיון היו לשדה פעולה פורה ביותר לאמנים. עם זאת, השאיפה לתיאור אשלייתי של המציאות לא נעלמה במאה ה-20 (ראו, למשל, היפר-ראליזם) והיא מתקיימת לצד דרכים נוספות, המדגישות את אופן הקליטה האישי והרגשי של האמן, שתלוי בהיותו של האמן סובייקט יחידאי, חד-פעמי, בעל ביוגרפיה ייחודית. ההכרה הזו לא מביאה בהכרח לניסיון מטפורי-דימויי של תמונות מחיי האמן, הפרושות כדפי אלבום אישי, והיא יכולה גם לבוא לידי ביטוי בניסיונו של האמן לעבוד היישר מתוך זרם התודעה של התת-מודע האישי או התת-מודע הקולקטיבי המאכסן ארכיטיפים קדומים.

כבר באמצע המאה ה-20 ניטשטשו הגבולות בין מציאות "פנימית" לזו "החיצונית" ובין שתי אלה לייצוג האמנותי. בעולם הווירטואלי-דיגיטלי, הגבולות הנזילים בין מציאות ואמנות מכוננים מצב תודעתי חדש. שתי תופעות מנוגדות לכאורה מתקיימות זו לצד זו: קיומן של זהויות בדויות המנהלות חיים בדויים בתוך הרשת ומחוצה לה מצד אחד, ומצד שני בדומה ל"תכניות ראלטי" במדיה, אמנים שמציגים את חייהם כאמנותם. שתי תופעות אלה – הבדיון המוחלט והראליה האולטימטיבית – מציגות מצב שבו אין גבול ברור בין האמנות והמציאות.

ראוי לציין שדווקא בשנים האחרונות יש עדנה ל"ציור הבוחר לראות ציור במקום לחשוב ציור", תוך הישענות על העין והראייה⁵. זאת, כתגובה לגבולות המטושטשים בין אמנות ומציאות וכאופציה של ראלזים שאחרי המצלמה ואחרי הדיגיטציה.

מטרות

- התלמידים יבחינו בהבדלים שבין דרכי ייצוג המציאות לדרכי תיאור המציאות וידגימו זאת באמצעות יצירות אמנות.
- התלמידים יסבירו את המושג "ייצוג אשלייתי" ויזהו אותו ביצירות אמנות בסגנונות שונים.
- התלמידים יסבירו וידגימו את מגבלות התפיסה האובייקטיבית באמנות בשל הסובייקטיביות של הפעולה האמנותית.
- התלמידים יעריכו וינמקו את ההשפעות של המצאת הצילום על ייצוג המציאות על ידי האמן.

5 חיים מאור, «האופציה הריאליסטית»: דבר המערכת, סטודיו 30 (פברואר 1992), עמ' 5.

- התלמידים יבחרו יצירות, ימיינו אותן על פי קריטריונים של ייצוגי מציאות שונים וישו ביניהן.
- התלמידים ישו בין ייצוגה של מציאות חיצונית לייצוג המציאות הפנימית של האמן.
- התלמידים יתחו יצירת אמנות ויסיקו שיצירת האמנות היא עיבוד של תכנים רגשיים, שכלתניים וסגנוניים המשפיעים על האמן.
- התלמידים יזהו ויצינו קשרים בין הביוגרפיה של האמן ליצירתו.
- התלמידים יסבירו את השימוש שעושה האמן בסמל, בצורה ובדימוי בזיקה לרקע הביוגרפי שלו ויפענחו בעזרתם את ייחוד יצירתו של האמן.
- התלמידים יזהו ביצירת האמנות את טשטוש הגבולות שבין מציאות, חלום, דמיון ופנטזיה.
- התלמידים יתוודעו לתופעה של אמנים שחיהם הם אמנותם ושאינן גבול ברור בין אמנותם למציאות של חייהם, ויוכלו להסביר ולהדגים זאת.

תת־נושאים לנושא "דרכי התבוננות במציאות וייצוגה"

תיאור וייצוג המציאות באמנות החזותית

- השאיפה לחיקוי ולייצוג אשלייתי של המציאות.
- בין אובייקטיבי לסובייקטיבי.
- מהפכת הצילום ו"העין התמימה".
- בין ראליזם להפשטה.

תפיסת המציאות על ידי האמן

- היבטים יצירתיים, רגשיים, שכלתניים וסגנוניים המשפיעים על האמן.
- האמנות כאוטוביוגרפיה.

טשטוש הגבולות בין מציאות ואמנות

- דמיון, חלום ופנטזיה.
- המציאות - זהות ובדיון.
- האמנות בחזקת "תכנית ריאליטי" - החיים כאמנות.

2. יצירה-אמן-חברה (60 שעות)

"האמן, יצירתו ואופני הצגתה אינם מתקיימים במנותק מן המרחב חברתי [...] ה'אמירה' הפרשנית והאמנותית גם יחד היא תוצר של פרקטיקות חברתיות

שמתקיימות באתרים תרבותיים ונתונה למאבקים פוליטיים, חברתיים וכלכליים".⁶ משחר האנושות ועד למופעיה העכשוויים, האמנות ממלאת תפקידים חברתיים מגוונים ומשתנים מפולחן דתי ועד פולחן סלבריטיס. יחסי אמנות-חברה הם רב-כיווניים: האמנות מתקיימת בהקשר חברתי, משקפת ומשתתפת בעיצוב המציאות החברתית, הפוליטית, הדתית, הכלכלית והתרבותית שבמסגרתה פועל שדה האמנות. לשדה האמנות היגיון, מבנה ודינמיקה ייחודים לו, הנגזרים מיחסי הגומלין שבין מרכיביה - "שחקניה" של האמנות: היוצרים, הפטרונים, האספנים, מבקרי האמנות, המוזאונים, הגלריות, הקהל.

האמנות מתקיימת אפוא מתוך הקשר חברתי. גם כשהיא פרי רוחו של אמן אינדיבידואלי, היא תוצר חברתי המושפע מהמתרחש בזמן ובמקום, המגיב למאורעות ואף משתתף בעיצוב פני החברה.

בעבר, מוסדות דת ו/או נציגי השלטון היו הפטרונים העיקריים של האמנות. יצירות אמנות שנוצרו עבור פולחן דתי היו לכלי הסברתי של עקרונות דתיים וביטאו תפיסות עולם ואמונות. הן בעולם העתיק והן בזמנים המודרניים גילו שליטים עניין בהיבט התעמולתי של האמנות וגייסו אותה למטרותיהם. אמנות זו פיארה אתרים ציבוריים ופרטיים כאחד ולקחה חלק בהנצחת גיבורי האומה, בפולחן מנהיגים והאדרתם.

מהרנסנס ואילך, תפיסות הומניסטיות המדגישות את מרכזיותו של האדם ויצירתו בעולם תרמו לשינויים במעמד האמן בחברה ובתפיסתו העצמית כבעל תפקיד חברתי. אמנים רבים נקטו עמדות, החלו מורדים במוסכמות, ואחרים היו גם לגיבורי תרבות - אמנים שהיו למיתוס בעצמם.

אמנים בוחרים בדרכי פעולה שונות כדי לקדם ביצירתם את רעיונותיהם: יש שיהללו ויש שיבקרו וימחו. יש אמנים שיבחרו לעסוק בעולמות תוכן בעלי אופי ביקורתי, אך יציגו אותם במסגרות מקובלות כגון גלריות או מוזאונים. אחרים, כמו אמנים סביבתיים, אמני גרפיטי ואמנות אורבנית בכלל, יתערבו במרחב הציבורי. ויש אמנים שינקטו אסטרטגיה של תקשורת המונים, כמו שימוש בכרזות, בקומיקס פוליטי ובפרסומות חתרניות. כמובן, יש גם אלה שיתרחקו מכל דיון בהיבטים החברתיים של האמנות, אך גם גישה זו תיתפס על ידי החברה כעמדה.

לאמנים רבים אג'נדה (סדר יום) אישית, נושאים שמסעירים ומטרידים אותם, רעיונות ותפיסות עולם. כל אלה משתקפים בעולם הדימויים שהם מבטאים (שאלות של מקום, יחס לקיימות ולבעיות אקולוגיות, זהות תרבותית ומגדרית, זיכרון אישי וקולקטיבי).

6 אריאלה אזולאי, **אימון לאמנות, ביקורת הכלכלה המוזיאולית**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד והמכון הישראלי לפואטיקה ע"ש פוסטר, 1999, עמ' 24.

אמנים רבים מגיבים על המציאות החברתית בישראל מאז הקמתה, וגם קודם לכן - מראשית המאה ה-20. במצב השורר בחברה בישראל, שבה קיימים שסעים חברתיים ולאומיים, מלחמות וזיכרונות עבר כאובים, המרחב הציבורי-קולקטיבי חודר דרך קבע לזה הפרטי. האמנות בישראל נוגעת בדרכים שונות בעימותים שמלווים את המדינה עד היום: גלות, הגירה, בית ואבדנו, כיבוש, משברים אידאולוגיים, זרות וזהות, שכול והנצחה.

בחינת יחסי אמן-חברה עוסקת בבדיקת מעמדה של יצירת האמנות בחברה - החל מבחינת מוסד הפטרונות, המזמין והמממן את עבודת האמן, וכלה בהתקבלותה אצל הקהל הרחב ואצל קובעי הטעם. פטרונות שלטונית במימון המדינה ופטרונות ציבורית של קהילות או ארגונים עצמאיים הן תופעה מקובלת כיום. עולם האמנות אינו מוגבל עוד להשפעת שליט או פטרון יחיד כבעבר. רשתות כלכליות, תרבויות גלובליות ופטרונות התאגידים הגדירו מחדש את גבולות שדה האמנות הבין-לאומי, ויוצא מכך שסוגי פטרונות שונים מתקיימים זה לצד זה.

לפטרונים השפעה על מרחבי התצוגה של האמנות ועל התנאים החברתיים לצפייה: מה תהיה השפעתו של מזמין העבודה על מקום התצוגה ומי יהיה מורשה לצפות ביצירה? האם הקהל הרחב? ומהו אותו קהל רחב?

ההיסטוריה התרבותית של המוזאוניום מתחילה אי-שם באוצרות המקדשים והכנסיות, אך זה מכבר המוזיאון הוא מוסד מרכזי בעולם האמנות. עם בוא המודרניזם קמו אין-ספור מוזאוניום ולידם חללי תצוגה ממסדיים נוספים, כגון גלריות וגני פיסול, שנתמכו על ידי פטרונות ציבורית. במקביל התרבו חללי תצוגה אלטרנטיביים במרחב הפרטי והציבורי, המשקפים את המאבקים החברתיים-תרבותיים. למשל, תופעה חוזרת היא שכאשר קבוצת אמנים לא מתקבלת לחלל ממסדי, היא מייצרת לעצמה תנאי תצוגה עצמאיים, והמקרה של האימפרסיוניסטים בפריז של סוף המאה ה-19 ("סלון המסורבים") מלמד על הכלל הזה. יתר על כן, "סלון המסורבים", שהיה חתרני עם הקמתו, התמסד גם הוא עם הזמן.

מהמודרניזם ואילך, עם היווצרותו של המרחב הציבורי הדמוקרטי, מבקר האמנות ואיש התאוריה היו לגורם המתווך בין הפטרון-האמן-היצירה-הקהל. בכך, שחקן נוסף הצטרף לשומרי הסף וקובעי הטעם, כגון מנהלי מוזאוניום, בעלי אוספים ועוד. מעמדם של המבקרים ושל האוצרים בתקופה הפוסט-מודרנית הוא חסר תקדים. מעתה יש צורך בפרשנות כאמצעי מתווך ומתאר את היצירה. הפרשנות והשיח האמנותי סביב האמנות הפכו לתחום עצמאי, ואולי חשוב יותר מן האמנות כיצירת מופת המגלמת את האמת האמנותית. יתר על כן, פרשנות היצירה נתפסת כלא קבועה, תוצר של תהליך דינמי ותלוי בהקשר הן של התצוגה (האוצר) והן של הצפייה (הצופה והמבקר).

מטרות

- התלמידים יזהו וידגימו את יחסי הגומלין בין האמן לחברה, בין האמן למקום ובין האמן לתרבות.
- התלמידים ישוו בין התייחסויות שונות של אמנים שונים לחברה, למקום ולתרבות ויאפיינו מגמות אלה באמצעות יצירות.
- התלמידים יבחינו בין האמן כחלוץ לפני המחנה (אוונגרד) ובין האמן כגיבור תרבות (סלבריטיס) ובין אמנים שהם "גם וגם", וידגימו זאת בליווי הסברים וראיות.
- התלמידים יבינו ויסבירו את השפעתם של פטרונים ואספנים על שדה האמנות.
- התלמידים ידונו ויעריכו את השפעתם של מרחבי התצוגה ותנאי התצוגה על פרשנות יצירות האמנות תוך היכרות עם חללי תצוגה שונים.
- התלמידים יזהו בטקסטים שונים או בחללי תצוגה פרשנויות שונות ליצירת האמנות ויסבירו אותן.
- התלמידים יביעו עמדה אישית מנומקת בעקבות קריאתה של ביקורת אמנות.
- התלמידים ינסחו פרשנות מנומקת ליצירת אמנות.

תת-נושאים לנושא: יצירה-אמן-חברה

א. יחסי גומלין בין אמן-חברה-תרבות

1. יחסי אמן-חברה (התגייסות למען רעיון או מחאה, אמנות בשירות השלטון, ביקורת סביבתית/חברתית, אמנות אורבנית).
2. יחסי אמן-מקום ויחסי אמן-זהות (אתנית, לאומית, מגדרית).
3. יחסי אמן-תרבות (זיכרון קולקטיבי, הגירה, הנצחה).

ב. מעמד האמן בחברה

1. האמן כאוונגרד, האמן כגיבור תרבות.
2. שינויים במוסד הפטרונות: פטרונות דתית, ציבורית, שלטונית, פרטית.

ג. מעמד היצירה בחברה

1. אספנות, המוזאון, הגלריה ומרחבי תצוגה אחרים.
2. תנאי תצוגה ופרשנות: משמעות היצירה מתוך הקשר התצוגה.
3. ביקורת האמנות, קובעי הטעם ושומרי הסף של שדה האמנות.

3. מסורת וחדשנות

(60 שעות)

האמנות לדורותיה הייתה ביטוי לתהליך של קידוש מוסכמות ושבירתן. לעומת אמנויות העבר, שהתהליך בהן היה הדרגתי וממושך, האמנות המודרנית בעולם המערבי אימצה עיקרון זה כיסוד מכוון. היא הציעה והמציאה לא רק דרכי הבעה חדשות, טכניקות ותחומים אמנותיים, אלא חוללה שינוי עמוק ביחס לחידוש ולמקוריות, שהפכו מעתה למרכיב יסוד ביצירת האמנות.

האמנות המודרנית התפתחה בד בבד עם המודרניזם בשאר התחומים ושיקפה את התפיסה שקידשה את ההווה, את החדש ואת המקורי כהתגלמות האמת אשר במרכז "המצעד הגדול אל האושר, הקדמה והשחרור".⁷ שילוב חדש זה שבין שבירת מוסכמות לבין חתירה לאמת, השתקף בהקמתן ובנפילתן של קבוצות אמנים ובחילופי סגנון וטשטוש גבולות בין תחומי אמנות שונים, צד בצד עם הסתגרות וחתירה לחיזוק מעמדה האוטונומי של האמנות. מכאן ואילך שיקפו יצירות האמנות מודעות הולכת וגוברת למדיום, לשפה ולדיאלוג פנים-אמנותי. כלומר, אם בתקופת הרנסנס דובר על יצירת האמנות כ"חלון שמבעדו משתקפת המציאות", כעת נוסף המבט המופנה אל היצירה עצמה, אופייה ומרכיביה.

שפת האמנות הופכת לעיקרון עצמאי, כפי שכתב ב-1890 האמן מוריס דניס: "התמונה - לפני היותה סוס מלחמה, עירום נשי או תיאור עלילתי כלשהו - היא משטח מכוסה צבעים, המאורגנים על פי סדר מסוים".⁸ שפת האמנות הלכה והתרחבה. לתחומיה המסורתיים נוספו חדשים, ובראש ובראשונה הצילום, בעוד לחומרים המסורתיים הצטרפו חומרים חדשניים פרי ההתפתחות התעשייתית-טכנולוגית, מצד אחד, וצמיחת חברת הצריכה, מצד שני.

מבחינה כלכלית, חברתית ופוליטית, המודרניזם הוא פרי של התפתחות הקפיטליזם והדמוקרטיה הליברלית שצמחו על רקע שינויים עמוקים בעולם התעשייה והטכנולוגיה. התפתחות מואצת של ערים, ובתוכן פונקציות חברתיות חדשות כגון בתי ספר, מוזאונים, ומוסדות ציבור, הולידו מרחב ציבורי חדש מודרני, ואתו זמן מודרני, תזזיתי ומהיר. שינויים בזמן ובמרחב ושינויים טכנולוגיים השפיעו עמוקות על תודעת האמנים ועל האופן שבו הגיבו על שאלת החדש מול המסורת. "הפוסט-מודרניזם התפתח כהרהור וערעור על הערכים המודרניים מתוך התפכחות

7 על תפיסת האושר במודרניזם, ראו דוד גורביץ, **פוסטמודרניזם, תרבות וספרות בסוף המאה ה-20**, תל אביב: דביר, 1997, עמ' 32-44.

8 מוריס דניס, "הגדרת הניאו-מסורתיות 1890", מצוטט אצל זיוה מייזלס, **אמנות בעידן הטכנולוגי**, יחידה 7-8, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1981, עמ' 5.

או ייאוש מתוצאותיהם",⁹ שלא הובילו בהכרח ל"מצעד האושר המובטח". השינוי המשמעותי ביותר אינו נוגע לעצם החידוש ו/או השימוש במסורות העבר, אלא לערך ה"אמת" (ש"אמת" אחת הופכת למספר אמתות תלויות-הקשר) וליחס החשדני כלפי הטכנולוגיה במקביל לאימוצה.

עם קריסתן של האידאולוגיות הליברליות, הלאומיות והסוציאליסטיות, שסיפקו הסבר מובנה וטוטלי לפשר העולם, התערערו אף הגבולות בין "אמנות גבוהה" מובנת ליודעי דבר לבין "האמנות הנמוכה" ששורשיה באמנות עממית, מצד אחד, ובחרושת התרבות וצריכת ההמון, מצד שני. בעקבות כל אלה נפרצים גבולותיו של הקאנון האמנותי כקובץ מקודש של יצירות מופת. במקום מערך של ניגודים, למשל של חדשנות מול מסורת, הפוסט-מודרניזם מציע עיקרון מכונן המכיל "גם וגם". על ידי כך טשטוש הגבולות הופך למאפיין מרכזי - טשטוש בין תחומי אמנות השונים, בין פנים וחץ, בין פרטי וציבורי, בין מקור והעתק. תהליכים אלה מקבלים יומיום האצה נוספת בעידן מהפכת המידע והדימויים הווירטואליים. השינוי אינו בחומרים ובנושאים בלבד, אלא בתודעה.

יוצא שלעומת האמן האינדיבידואליסט, החותר לאמת אחת ולאוטונומיה של היצירה שאפיינו את המודרניזם בכלל, האמנים הפוסט-מודרניסטיים פועלים מתוך תודעת הדימוי לא כבבואה של האמת אלא כתוצר תרבותי. האמנות כתוצר תרבותי מתייחסת לתוצרים תרבותיים אחרים, כסוג של שרשור המבטל לא רק את החשיבות של המקור, אלא את עצם קיומו (סימולקרה). במובן זה אין האמנות נתפסת כמשקפת מציאות או חותרת לאמת, אלא כמשתקפת בראי של עצמה, כמשחק מראות. בהקשר של זמן ומרחב, שינויים אלה נעשים בולטים הן בעשייה האמנותית והן בהצגתה ובאופני הצפייה החדשים המתפתחים.

האמנות בישראל החלה להתפתח במקביל למודרניזם, וניתן לראות בה מקרה ייחודי של קשר דיאלקטי בין מסורת וחדשנות.¹⁰ בישראל הושפעו האמנים באיחור מסוים מהתהליכים שעברה האמנות המודרנית הבין-לאומית, שהרחיבה את השפה וערערה על מוסכמותיה. בסופו של דבר התפתח מודל של "מודרניזם מקומי". התהליכים המאפיינים את המודרניזם והפוסט-מודרניזם התרחשו בישראל במעין מעבדה תרבותית, אינטנסיבית וחסרת מנוח, שבה ניתן לזהות, חדשות לבקרים, תהליכי קידוש ושבירה של מוסכמות והרחבה מתמדת של השפה האמנותית.

9 חיים מאור, "פוסט-מודרניזם: מיתה יפה - מבוא ייחודי לפוסט-מודרניזם", גלריה של מאמרים, ירושלים ותל אביב: האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך ומעלות, תש"ס, עמ' 128.

10 שרה ברייטברג סמל, «תאומים זהים ומודל המודרניזם באמנות הישראלית», סטודיו, 35 (יולי 1992), עמ' 42-7, 45.

מטרות

- התלמידים ינתחו יצירות אמנות ויהו בהן מוסכמות ומודלים אמנותיים.
- התלמידים יסבירו את החשיבות של שבירת המוסכמות בתקופה המודרנית וידגו זאת באמצעות יצירות אמנות.
- התלמידים יזהו את מקומה של המקוריות בעשייה של האמן המודרני והפוסט מודרני ויסבירו את ההבדלים ביניהם.
- התלמידים יזהו מאפיינים של ציטוט, שכפול, העתקה ושעתוק ביצירה ויעריכו את תפקידם ומשמעותם ביצירה.
- התלמידים יזהו ביצירת האמנות את החידושים בדרכי הבעה, בשימוש בחומרים, בטכניקות ובהמצאות טכנולוגיות ויסבירו את השפעתם על משמעות היצירה.
- התלמידים יציעו קריטריונים להשוואה בין המרכיבים המסורתיים והחדשניים ביצירות אמנות.
- התלמידים יציגו ויסבירו את ריבוי דרכי הביטוי וריבוי הפרשנויות ליצירת האמנות המאפיינים את הפוסט-מודרניזם. התלמידים ילוו את ההסברים בדוגמאות מייצגות.
- התלמידים יסבירו את טענת הכותרת "אמנות למען אמנות" כנקודת מפנה בתקופה המודרנית.

תת-נושאים לנושא: מסורת וחדשנות

א. מוסכמות ומודלים אמנותיים

1. מהפכה, חידוש ומקוריות כמרכיבי יסוד במודרניזם.
2. ציטוט ומחזור כמרכיבים בפוסט-מודרניזם.
3. מהאמן האידיבידואליסט ל"מות המחבר".
4. מהאמת האחת לריבוי אמתות ("גם וגם").

ב. שינויים בשפת האמנות

1. הרחבת שפת האמנות - דרכי הבעה חדשות, חומרים חדשים, טכניקות וחידושים טכנולוגיים.
2. השאיפה לאוטונומיה: מפנה מהתפיסה של "האמנות כחלון למציאות" לאמנות העוסקת בעצמה - "אמנות למען אמנות".
3. פריצת הגבולות בין תחומי אמנות שונים (אמנות בין-תחומית), בין היוצר ליצירה ובין האמן לקהל.
4. אמנות בעידן תקשורת ההמונים: "חרושת התרבות" - שכפול, העתקה, שעתוק, יצירה דיגיטלית.

חלק ב – העמקה בתקופה או בנושא (לימודי בחירה - 60 שעות)

המורה יבחר תקופה אחת או נושא אחד מבין שש התקופות או הנושאים המוצעים ברשימה שלהלן:

1. **האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה** (תקופת העמקה)
2. **אמנות ימי הביניים** (תקופת העמקה)
3. **אמנות הרנסנס** (תקופת העמקה)
4. **אמנות הבארוק** (תקופת העמקה)
5. **אמנות יהודית – תרבות חזותית** (נושא)
6. **אמנות האסלאם** (נושא)

רציונל

הוראה מעמיקה של תקופה אחת או נושא אחד מהרשימה לעיל תשמש בסיס להבנת הזיקה בין אמנות מודרנית ואמנות בת זמננו לבין מסורות אמנות בעבר. על כן יושם דגש על הבנת התמורות, מקורות השפעה והמערך של ה"התכתבויות" בין תקופות ותרבויות שונות והדהודם באמנות בת זמננו. לימוד מעמיק משמעו הבנה של התפתחות המאפיינים העיקריים של התקופה מנקודת מבט של ייצוג המציאות, וזאת בהשפעת המערכת החברתית, הפוליטית והתרבותית על הציור, הפיסול והאדריכלות. התקופות והנושאים לדיון יתייחסו גם לשלושת הנושאים המרכזיים שדרכם נבחנות האמנות המודרנית והאמנות העכשווית בחלק א של מפרט התכנים.

מטרות

- התלמידים יכירו את מאפייני האמנות בתקופה או בנושא הנבחר ויתארו אותם.
- התלמידים יתארו וינתחו את התמורות בשפה האמנותית בתקופה או בנושא הנבחר.
- התלמידים יבינו את הזיקה בין מאפייני האמנות בתקופה או בנושא לבין הרקע ההיסטורי-תרבותי.
- התלמידים יזהו מקורות השפעה על האמנות בתקופה או בנושא הנבחרים וישו בין המקורות לבין התוצרים האמנותיים שהושפעו מהם.
- התלמידים יזהו את האופן שבו התקופה או הנושא הנבחרים הם מקור השראה לאמנות בת זמננו וידגימו זאת באמצעות יצירות אמנות.

1. האמנות הקלאסית – יוון ורומא בעת העתיקה¹¹

(60 שעות)

מבוא

"האדם הוא קנה המידה לכל הדברים" (פרוטגארוס)

תרבות יוון הקלאסית היא אחת מאבני היסוד של התרבות המערבית, והשפעתה ניכרת בכל תחומי החיים וערכי הרוח המודרניים. היא משמשת לנו עד היום דגם ומופת:

- ההתארגנות החברתית שצמחה בפוליס היווני הגיעה לשיאה בצמיחת הדמוקרטיה באתונה. "בני חורין הם הללו, ומדינתם מלאה חירות ודיבור גלוי-לב" (אפלטון: **המדינה**).
- הפילוסופיה האפלטונית היא ביטוי של האדם החושב והמחפש תשובות לשאלות קיומיות.
- כתיבת דברי הימים התבצעה לראשונה על ידי הרודוטוס ובאופן מדעי על ידי תוקידידס.
- המיתולוגיה היוונית היא סיפור עלילותיהם של האלים, שרבים מהם מתוארים כדמויות אנוש. מיתוסים אלו משמשים עד עצם היום הזה מקור השראה לכל תחומי האמנות (התאטרון, הספרות, האמנות הפלסטית והקולנוע) ולמדיה בת זמננו בדרך של פרסומות בטלוויזיה, כרזות בעיתונות הכתובה ובאינטרנט.
- המשחקים האולימפיים שנערכו בעיר אולימפיה אחת לארבע שנים (מאז 776 לפני הספירה), סימלו בעיקר אחווה ושלוש בין העמים.

תרבות הגוף הייתה חשובה מאוד ביוון העתיקה ועמה המודעות לפעילות גופנית ספורטיבית. במסגרת הפולחנים הדתיים התקיימו תחרויות ספורט. הגוף האנושי נחשב ליפה, מושלם, מאוזן והרמוני, ומתפיסה זו נבעה החתירה לעיצוב אידאל

11 מקורות לתקופת העמקה זו:

אפלטון, **המדינה**, תל אביב: מסדה, 1950.
אפרת פרדקין, **יוון הקלאסית**, יחידות 1-12, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1988.
דיויד פייפר, **אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול**, כרך ב, ירושלים: כתר, 1983.
מיכאל אבי-יונה, **תולדות האמנות הקלאסית**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1969.
משה ברש, **דמות האדם בתולדות האמנות**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1992.
אריסטו, **מדינת האתונאים**, ירושלים: מאגנס, 2006.
תוקידידס, **מלחמות הפלופונסוס**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1959.

של יופי בתיאור גוף האדם. הקאנון (מערכת חוקים המגדירה את היופי) הדגים את התאוריה האסתטית שלפיה, היופי קשור בהרמוניה הקלאסית הקיימת באופן טבעי בגוף העירום באמצעות מערכת של פרופורציות היוצרות שיווי משקל. השפעת התרבות היוונית הקלאסית ניכרת בעיקר בתקופת הרנסנס ובתקופה הנאו-קלאסית.

כמו בפיסול, האדריכלות מתפתחת ממבנים מאסיביים בתקופה הארכאית למבנים שמגלמים את תפיסת ההרמוניה והפרופורציה שבין חלקי המבנה. תשתית המבנה הוגדרה על ידי שלושה טיפוסים עמודים: דורי, יוני, וקורינתי, שמאפייניהם היו בעלי חוקיות של פרופורציה ושילוב של שאר חלקי המבנה לשלמות. הציור ביוון העתיקה היה חשוב לא פחות מהפיסול, אך מאחר שהציורים לא השתמרו לאורך ימים, המידע על מדיום זה לקוח מהציור על כדים. תיאור גוף האדם על הכדים מסגנון גאומטרי לסגנון "הדמויות השחורות" ולסגנון "הדמויות האדומות" התאפיין במעבר מעיטורים סטטיים לעיצוב בפרופורציות נכונות, לתנועה, לשימת לב לפרטים ולעיצוב עומק.

"אנו אוהבים יופי שיש עמו פשטות" (פריקלס, "מתוך נאום ההספד": מצוטט אצל תוקידיס בספרו מלחמות הפלופונסוס). במילים אלו מסכם פריקלס את התפיסה האסתטית והאמנותית בתקופתו. יופי ופשטות אכן הנחו את האמנים ביצירת הרמוניה, סדר וצניעות בעבודתם. בתקופה מאוחרת יותר התחלפו האיפוק, העידון והשלווה הסטואית בדרמטיזציה, באקספרסיוניזם ובראליזם.

יש הטוענים שכאשר כבשה רומא את יוון, יוון כבשה את רומא בתרבותה. הרומאים השכילו לטפח ולפתח את המורשת הקלאסית ולהתאימה לצורכיהם.

במאה ה-3 לפני הספירה, כבשו הרומאים את ערי אטרוריה (מחוז טוסקנה) ושם גילו את המלט. חומר זה תרם תרומה מכרעת להתפתחות האדריכלית של האימפריה הרומית. באמצעות המלט יכלו הרומאים לתכנן ולבנות ערים שלמות בכל מקום אליו הגיעו. היום אנו יכולים להתרשם משרידיה של תרבות מפוארת זאת במקומות רבים בארץ, כגון בית שאן, קיסריה ואשקלון. הרומאים יצרו סגנון אדריכלי שבא לידי ביטוי במבני ציבור כגון מקדשים ותאטראות, ובמבני שלטון. בהמצאת הקשת והכיפה, בהקפדה על סימטריה ועל מקצבים חוזרים (כמו באקוודוקט) הם גיבשו את עיקרי האדריכלות המערבית. הרומאים אכן היו "בנאי העולם". הרומאים העריצו את הפיסול היווני והעתיקו פסלים רבים. למרות שהפיסול הרומי היה אקלקטי, היה בו גם חידוש - פיסול פרוטומות של שליטים ודמויות מהמעמד הגבוה אשר בעיצובם הושם דגש על ראליזם. הרומאים יצרו תבליטים שתיעדו אירועים היסטוריים כמו מלחמות, ניצחונות וכן תמונות מחיי השליטים ודיוקנאות שלהם שהוצבו ברחבי העיר. האמנות הרומאית היא בעיקרה אמנות תעמולתית שפיארה את ניצחונות

המדינה, את שליטיה וגיבוריה. האמן היה כלי שרת בידי הפטרוניים ונשאר אלמוני, שלא כמו ביוון הקלאסית, שבה ידועים לנו שמות האמנים.

מושגי תרבות

אגורה, אולימפיאדה, אולימפוס, אמפיתאטרון, אקרופוליס, אתונה, דמוקרטיה, גלדיאטורים, הומרוס (האיליאדה והאודיסאה), הלניזם, הרמוניה, מיתולוגיה, מקדש, פוליס, פילוסופיה, פרופורציה, פריקלס, קלאסיקה, קיסרות, קנה מידה אנושי, רפובליקה, תאטרון.

מושגי אמנות

אידאליזציה, אנטיבלטורה, אפריז, אקוודוקט, בסיס, גמלון, דמות אדומה, דמות שחורה, הרמוניה, הנצחה ותעמולה, חתך הזהב, טריגליף, כותרת, כיפה, מטופה, מקדש, פנתיאון, פפלוס, הסדר היווני (יוני, דורי, קורינתית), קונטרפוסט, קורוס, קורי, קריאטידה, קשת, ראליזם, שלווה סטואית, שער ניצחון, קולוסאום.

נושאים לדיון

- תפיסת דמות האדם בפיסול ובציור היווני (בתקופות הארכאית, הקלאסית וההלניסטית) ובתקופה הרומית.
- קנה המידה, הרמוניה וסימטריה באדריכלות יוון ורומא.
- אמנות תעמולתית ופונקציונלית ברומא.
- המורשת הקלאסית כמקור השראה לאמנות ולאדריכלות המערבית.

2. אמנות ימי הביניים – הנצרות הקדומה, ביזנץ, רומנסק, גותיקה (60 שעות)

מבוא

ימי הביניים, שתחילתם במאה ה-4 עם התפוררותה ושקיעתה של האימפריה הרומית וקבלת הנצרות כדת רשמית, נתפסים על ידי המחקר המודרני כ"תקופה שבה נולדה אירופה והתגבשו העמים האירופיים ושפותיהם ובה צמחו ערכים חברתיים ותרבותיים" שהשפעתם נודעת עד ימינו.¹²

12 נורית כנען קידר, **האמנות הנוצרית בימי הביניים, מושגי יסוד**, תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון, 1995, עמ' 11.

מהרנסנס ועד המאה ה-19 כונתה אמנות ימי הביניים "אמנות ברברית וחשוכה", מפני שהפנתה עורף לעולם הקלאסי והתרחקה מהטבע כמקור השראה. הזרם הרומנטי במאה ה-19 תרם לשינוי בהערכה זו, שכן גם הוא פנה לרגש ולעולמות רוחניים. אלו מצאו ביטוי בשפה סמלית-דימויית ובתפיסות אסתטיות שבאו לידי ביטוי בהגזמה, בעיוות, במוזרות ואף בכיעור.

בתקופה, ימי הביניים, שבה רוב האוכלוסייה לא ידעה קרוא וכתוב ודימויים ספרותיים היו זרים לה, יצירות האמנות על קירות הכנסייה היו טקסט חזותי המייצג את סיפורי התנ"ך והברית החדשה. באמצעות האמנות ביקשה הכנסייה להעביר לקהל המאמינים הנוצרים את עיקרי האמונה וליצור אצלם הזדהות דתית. כנסיות וקתדרלות, מנזרים וטירות נבנו בתקופת ימי הביניים, וסביבן צמחו עריה של אירופה.

מבנה הכנסייה בימי הביניים שואב ממסורת הבנייה הרומית ובעיקר מהבזיליקה הרומית. מספר שינויים חשובים הוכנסו בבזיליקה, ובהם הפיכתה ממבנה רוחב, שהכניסה אליו מן החלק הרחב, למבנה אורך, שהכניסה אליו היא מחלקו הצר. במהלך ההיסטוריה התפתחה מאוד אדריכלות הכנסיות כמבני דת וכמבני ציבור. בכל תקופה ובכל אזור התאפיינו הכנסיות באלמנטים שונים המצביעים על רוח הזמן, על תפיסה דתית ועל אופייה של החברה.

הכנסייה הרומנסקית מתאפיינת בסגנון בנייה כבד ומוצק. סגנון זה מתבטא בקירות עבים, קשתות עגולות, עמודים מוצקים, קמרונות עגולים, מגדלים גבוהים וארקדות מעוטרות. לכל מבנה בבנייה הרומנסקית הייתה צורה מוגדרת בעלת תכנית סדירה וסימטרית, שהקנתה לו מראה כללי של פשטות, וזאת לעומת המורכבות של המבנים הגותיים שבאו לאחר מכן.

הקתדרלות הגותיות מייצגות את אחד משיאי התקופה ומגלמות את כוחן העולה של הערים. יצירות אדריכליות נשגבות אלו מומשו בחומר ובגדלים שלא נודעו קודם לכן. מערכות מורכבות של תכניות קרקע, קימורים ותומכות, קשתות מחודדות, שערים, ויטראז'ים מרהיבים ופסלי עמוד יצרו סגנון שהתפשט על פני אירופה.¹³

הפיסול המונומנטלי הוא אחד ממאפייניה של אמנות ימי הביניים. הפיסול הוא חלק בלתי נפרד מהמבנה, וניתן לראות בקתדרלות "בניינים מספרים": הפסלים, התבליטים, גילופי האבן והעץ, ציורי הקיר והוויטראז'ים היו מופע איקונוגרפי מרהיב שהתבסס על התנ"ך והברית החדשה. האדריכלות בימי הביניים הייתה אמנות רשמית וקולקטיבית, ששירתה צרכים תפקודיים לצד מימוש בחומר של רעיונות

13 נורית כנען קידר, **האמנות הגותית - מקתדרלה לעיר**, תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון, 1995, עמ' 9.

מופשטים, כגון ייצוגי החטא הקדמון, ההתגלות האלוהית, ישועה והקרבה. הנזירים עסקו בעיטור כתבי יד, בפיסול וציור, בצורפות, באריגת משי ושטיחים, ביציקת פעמונים ובעיצוב כריכת ספרים. לא היה הבדל בין אמנות לאומנות. מעמדו החברתי של האמן בימי הביניים היה חסר יוקרה. האמן חי חיי נדודים, עבר בין חבורת בונים אחת לשנייה ונחשב למבצען של מלאכות. היצירות היו מוכרות על פי מיקומן או על פי שם השליט שהזמין. השליטים הוצגו כמולכים בחסד אלוהי וכפטרוני האדריכלות והאמנות. במחזורי הציורים הדתיים, הפסיפסים והפיסול המונומטלי הוצגו דמויותיהם של קיסרים וקיסריות, מלכים ומלכות, אנשי חצר, נסיכים ואבירים. הצגתם עוצבה בצורה סימנית (אמבלמטית) המוגדרת על ידי סמלים קבועים.

בישראל אפשר למצוא שרידים של אמנות ימי הביניים בעיקר במבנים מתקופת מסעי הצלב.¹⁴ שרידים אלה וייצוגם בציור ובצילום הנוף המקומי הישראלי הם חיבור בין-תקופתי נוסף העשוי להאיר את המקום לאור עברו.

מושגי תרבות

אבירות, אוונגליסט, אפוקליפסה, איקונוקלזם, גילדות, האנשה (פרסוניפיקציה), השילוש הקדוש, אפוקליפסה, טרנספיגורציה, נזירות, פאודליזם, פרפיגורציה, רליקווים, שנת האלף.

מושגי אמנות

אורנמנט, אטריבוט, איקונוגרפיה, איקונין, בזיליקה, בפטיסטריום, גותיקה, אימת הריק (horror vacui), ויטראז', חיתוך עץ, טריפטיכון, מאזולאום, מרטריום, פסיפס, קלויסטר, קטקומבה, קפלה, קתדרלה, קריפטה, רומנסק, ציור מזבח, כתבי יד (מנוסקריפט), קליגרפיה.

נושאים לדיון

- האמנות בשירות הדת.
- האדריכלות כביטוי דתי וחברתי.
- האמנות כייצוג סמלי, סכמטי ומושגי.
- האמנות כמקור השראה רוחני וצורני.
- כתב ודימוי.

14 אמנות האסלאם והאמנות היהודית אשר התפתחו בתקופה זו הן נושא לימודי נפרד. עם זאת ראוי לציין את הקשרן ההיסטורי-תרבותי לאמנות ימי הביניים כאמנויות שתפיסת דת ופולחן בבסיסן.

3. אמנות הרנסנס (60 שעות)

מבוא

הרנסנס (רנסנס="לידה מחדש") הייתה תקופה של התעוררות תרבותית של אנשי רוח ואינטלקטואלים באירופה, שביקשו לחדש את התרבות העתיקה של יוון ורומא ולחזור אל האידאלים והרעיונות הקלאסיים שנעלמו מאירופה ל-1000 שנה בקירוב. ראשיתו של הרנסנס היא במאה ה-14 באיטליה, ומשם התפשט לשאר ארצות אירופה. התנועה נמשכה עד המאה ה-16. הרצון להחיות את התרבות הקלאסית התבטא בכל התחומים: במשטר, בפילוסופיה, במדע ובאמנות.

במהלך המאה ה-15 השתנו פני העולם. גילוי אמריקה, המצאת הדפוס, התפתחות הערים והמסחר הם רק חלק מהתמורות שחלו במהלך המאה הזאת ואשר נתנו את אותותיהן בעולם האמנות.

בתקופת הרנסנס עסקו המלומדים בחיפוש אחר כתבים של סופרים, משוררים, מדענים ופילוסופים מהעת העתיקה ובמחקר ולימוד של טקסטים אלו. המלומדים שחקרו את הכתבים היווניים והרומיים לימדו רטוריקה, דקדוק, היסטוריה, ספרות ופילוסופיה - מקצועות שכונו "לימודים הומניסטיים" ואילו המורה כונה "הומניסט". בהוראת המקצועות ההומניסטיים באה לידי ביטוי תפיסה חינוכית חדשה שהעמידה לה למטרה לעצב את דמות האדם.

הערכה מיוחדת של מקומו של האדם בעולם הרנסנס הפכה אותו לנושא מרכזי של עניין ומחקר. אם בימי הביניים ההתמקדות הייתה באל, בעל-חושי והסמלי ובחיים שלאחר המוות, ברנסנס הועבר המוקד אל האדם ואל החושי. האדם הופך להיות המרכז, כפי שעולה מהמונח "הומניזם".

בהשפעת ההומניזם, חקר התרבות הקלאסית והפילוסופיה הנאו-פלטונית (אשר יצרה סינתזה בין התאולוגיה הנוצרית לבין הפילוסופיה האפלטונית), הציבו האמנים את האדם במרכז יצירתם ונתנו ביטוי פלסטי לפילוסופיה זו בניסיונם לתאר את היופי האידאלי. המודעות העצמית של האדם כפרט בחברה, בעל רגשות וחוויות אישיות, הולכת ומתחזקת בתקופה זו. אנשים כותבים ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות, מזמינים אמנים שיציירו או שיפסלו את דמויותיהם. הפרט הוצג כאידאל של אדם מושלם במעלות, "איש האשכולות", "אדם אוניברסלי".

האמן בתקופת הרנסנס התעניין בתחומים רבים והפך למדען הבודק וחוקר (לדוגמה: ליאון בטיסטה אלברטי, לאונרדו דה וינצ'י). כתוצאה מהגישה המחקרית והמצאת הפרספקטיבה המדעית, הצליחו אמני הרנסנס ליצור על משטח התמונה אשליה של

מציאות תלת-ממדית הן בבניית החלל והן בתיאור הדמויות. בתיאור דמות האדם הייתה חתירה מתמדת ל"תיאור הנכון" באמצעות חידוד ההתבוננות בטבע והרצון לחקות אותו במדויק על סמך ניסויים מדעיים באנטומיה ובמדעי הטבע האחרים.

אמני הרנסנס זכו למעמד, להכרה מקצועית ולהערכה רבה. הפטרונים העשירים ביקשו להנציח את עצמם במפעלי בנייה גדולים. לכן בין האמנים והפטרונים נוצר קשר מיוחד שתתם מצד אחד למעמדו של האמן, ומצד שני - להנצחת דמותו של הפטרון הן בדיוקנאות והן בסצנות דתיות. האמנים היו מוכרים בשמותיהם וחלקם אף חתמו על יצירותיהם.

יצירות האמנות מתקופת הרנסנס הפכו לדגם ומופת לדורות הבאים. פרשנות מחודשת וציטוטים מיצירות מתקופת הרנסנס באים לידי ביטוי באמנות המודרנית, הפוסט-מודרנית ובאמנות בת זמננו.

מושגי תרבות

אלגוריה, אקדמיה, הומניזם, נאו-פלטוניזם, רנסנס.

מושגי אמנות

העיר האידאלית, ויטרוביוס, חתך הזהב, יציקת ברונזה, מודולוס, פיאצה, פאלאצו, פרספקטיבה, פרסקו, ספומטו, טמפרה, ציור מזבח, ציור שמן, צורות אידאליות (ריבוע, עיגול), התיאור הנכון, תחריט.

נושאים לדיון

א. הרנסנס בין תחיית העת העתיקה לזמן החדש

- הזיקה לעבר.
- דימויים וסמלים דתיים ומיתולוגיים באמנות הרנסנס.
- נאו-פלטוניזם והומניזם.
- גילויים וחידושים וביטויים בציור, בפיסול ובאדריכלות.

ב. השאיפה לתיאור הנכון

- אנטומיה, פרספקטיבה, פרופורציה, הבעה.
- היופי האידאלי.
- השאיפה לתיאור הנכון בארצות השפלה.

ג. מאומן לאמן

- האמן הגאון ואיש האשכולות.
- אינדיבידואליזם ומודעות עצמית של האמן.
- האמן והפטרון (פטרונות דתית, עירונית ופרטית).

4. אמנות הבארוק (60 שעות)

התקופה שתחילתה בסוף המאה ה-16 והיא נמשכת עד לעשוריה הראשונים של המאה ה-18 זכתה לכינוי תקופת הבארוק. השפעתה התפשטה מאירופה ועד לאמריקה. מבחינה סגנונית התאפיינה התקופה בפריחה של אשכולות מקומיות רבות בעלות ייחוד. למרות השפע והשוני, כולן מהוות יחד את אמנות הבארוק. מקורו של המונח "בארוק" הוא כנראה מהמילה הפורטוגלית Baroco, שמשמעותה "פנינה בעלת צורה חריגה". מילה זו שימשה את מבקרי האמנות של תחילת המאה ה-18 כדי לתאר דבר לא מושלם, וזאת, כיוון שהאמנות של תקופת הבארוק נחשבה לאנטי-קלאסית בהשוואה לרנסנס. בניגוד לרנסנס שהתאפיין בסימטריה, במקצב, באיזון וברוגע, סגנון הבארוק פנה אל הרגש והדמיון וניסה ללכוד את עין המתבונן באמצעות מורכבות, ניגודי תנועה ודרמתיות. הופעת סגנון הבארוק קשורה לתמורות דתיות, חברתיות ופוליטיות של התקופה, שלא כולן התקיימו בעת אחת ובמקום אחד, מה שמסביר בין היתר את הריבוי של סגנונות הבארוק באירופה.

א. הקונטרה-רפורמציה: בשנת 1517 קמה בגרמניה תנועת רפורמציה בראשותו של מרטין לותר, שיצאה כנגד התפיסה של הכנסייה הקתולית. על פי תפיסה זו אין גאולה מחוץ לכנסייה, ולגאולת נשמתו המאמין תלוי באופן מוחלט במוסדות הכנסייה, בכמריה ובטקסיה. פעילי הרפורמציה טענו שהכנסייה הקתולית אינה מחזיקה בידיה את מפתחות השמים וקראו למהפכה דתית. כתגובת נגד, ובעקבות נטישתם של מאמינים רבים את הכנסייה הקתולית, קמה תנועת הקונטרה-רפורמציה, שהעמידה לה למטרה להחזיר את המאמינים לכנסייה הקתולית באמצעות פנייה לרגשותיהם. אווירה של אור אלוהי ושימוש רב בזהב, בשיש ובחומרים יקרים אחרים באדריכלות וביצירות אמנות בכנסייה עוררו אצל האדם הפשוט תדהמה מהגודל, מהפאר ומהכוח הרב של הכנסייה הקתולית.

ב. תמורות חברתיות, פוליטיות וכלכליות: הבארוק הצרפתי התפתח בחסות המלך וזוהה עם האבסולוטיזם. הבארוק האיטלקי התפתח בחסות האפיפיור, אשר רצה להפוך את רומא לעיר המפוארת והחשובה בעולם, כדי למשוך את ההמון חזרה אל הדת הקתולית. לצד התחזקות מעמדם של הכנסייה והמלכים כפטרונים האמנים ואמנויות, חלה בתקופת הבארוק התחזקות כלכלית של מעמד הביניים באירופה ובייחוד בארצות השפלה. שינוי זה יצר שכבה חברתית אשר תמכה באמנים ועודדה יצירה פרטית. במאה ה-17 הולנד מצליחה, לאחר מלחמה קשה, להשתחרר מהשלטון הספרדי ומקימה רפובליקה. בהיעדר חצר מלוכה הפכו הסוחרים לפטרון של האמנות והכתיבו עולם דימויים חדש.

סגנון הבארוק שהתפתח סביב האפיפיור ובתי המלוכה וכן זה שהתבסס על מעמד הביניים, מתאפיין בערכים אמנותיים משותפים: דרמטיות ותאטרליות המושגות באמצעים של תנועה מרובה, ניגודי אור וצל ותפיסת מרחב אילוזיוניסטית. הפיסול והאדריכלות המונומנטלית נעשו בחומרים יקרים ומפתים (שיש, זהב, שנהב, מראות, אבנים יקרות), והם כבשו את הכנסיות, הכיכרות, המזרקות והארמונות של אירופה. בניסיונם למשוך את לבם של המאמינים, פנו האמנים אל החושים ואל הדמיון. הם חיפשו את המורכב מניגודים חריפים ומפתיעים ויצרו את חוויית הנשגב. ציורי התקרות הוסיפו לאשליית האין-סוף תוך שימוש בנקודות מבט נועזות. לעומת זאת, בציור הקנבס, הן הדתי והן זה שעסק בחיי היום-יום הבורגני (ציורי הז'אנר), פנו האמנים למבע ראליסטי יותר, אם כי היה זה ראליוס תאטרלי, שהתבטא בין היתר בשימוש בקיארוסקורו.

הבארוק נתפס כאמור כסגנון אמנותי המנוגד לסגנון הרנסנס ועל כן כאנטי-קלאסי. לתפיסה זו תרמה רבות כתיבתו של חוקר תולדות האמנות היינריך ולפלן. ולפלן קבע שיטה של מחקר אמנות השוואתי בין יצירות אמנות מתקופות שונות על ידי יצירת צמדי ניגודים של "אופני הראייה": קווי-ציורי, שטוח-עמוק, תחום-פתוח, ריבוי-אחדות, בהירות מוחלטת ובהירות יחסית, ולבסוף - קלאסי-בארוקי.¹⁵ על כן, בדינמיקה של תמורות ומרידות במוסכמות אמנותיות, שימש הבארוק מקור השראה לזרם הרומנטי ולמבעים אקספרסיביים ותאטרליים.

מושגי תרבות

אופרה, אינקוויזיציה, אסטרונומיה, מסדר הישועים, תאטרליות.

15 היינריך ולפלן, מושגי יסוד בתולדות האמנות, ירושלים: מוסד ביאליק, 2003.

מושגי אמנות

אילוזיוניזם, ואניטס, ממנטו-מורי ("זכור את יום מותך"), צייר חצר, קיארוסקורו, תעתועי עין, ראלזים.

נושאים לדין

- דימויים דתיים בהשפעת הרפורמציה והקונטרה-רפורמציה.
- הדרמתיות והדינמיות בציור, בפיסול ובאדריכלות.
- ציורי ז'אנר, נוף וטבע דומם.
- ציורי דיוקן (יחיד וקבוצתי).
- ראלזים והצגת דמויות ממעמד נמוך.
- הפטרונות כגורם משפיע על עולם הדימויים ועל הסגנון.

5. אמנות יהודית – תרבות חזותית (60 שעות)

נושאי היחידה

היחידה כוללת שלושה נושאי חובה. אפשר להתחיל בכל אחד מהם, בתנאי שבמהלך ההוראה ילמדו כל שלושת הנושאים.

1. אסתטיקה ואמנות.

2. מילה ודימוי.

3. זהות בראי האמנות.

באמצעות שלושת הנושאים יכירו הלומדים את היצירה היהודית, יפתחו הבנה ויגבשו דעה על מקומה של המורשת היהודית ביצירה החזותית של תרבותנו. העיסוק בתרבות היהודית והישראלית כולל שאלות מרכזיות הקשורות לתחום האמנות החזותית: האם קיימת אמנות יהודית? מהם מאפייניה? כיצד הם באים לידי ביטוי בתרבות הישראלית בת זמננו? כיצד משתלבים כל אלה במערך הכולל של התרבות החזותית בתקופות השונות.

1. הדיון באסתטיקה ואמנות נוגע בשאלת יחסה של היהדות ליצירה החזותית. מה תפקיד האמנות בתרבות היהודית? כיצד התפתח תפקיד זה במשך הדורות ובתקופה המודרנית שבמהלכה צמחה והתרחבה התרבות החילונית? מהו יופי על פי התפיסה

היהודית? מהו הקשר בין התפיסה האסתטית היהודית לבין הזמנים והמקומות השונים שבהם התפתחה? ולבסוף – האם ניתן לדבר על סגנון ייחודי יהודי באמנות החזותית?

2. הדיון **במילה ובדימוי** מאיר את יחסי התלות בין המילה לדימוי. באמצעות מתגלה חשיבותם של הטקסט ופרשנותו בתרבות, בדת ובמיסטיקה היהודית. במסגרת זו ניתן ללמוד על נרטיבים, סמלים וסימנים מרכזיים בתרבות היהודית החזותית. לפעמים הדימוי הוא תרגום חזותי של המילה הכתובה, לפעמים המילה או הטקסט הם חלק חזותי ביצירה, ולפעמים הם מספקים השראה ליצירה החזותית אף שאינם כתובים ממש בתוכה באמצעות אותיות. ניתוח הקשר בין המילה לדימוי הוא כלי חשוב בהבנת יצירת האמנות גם ברמת **התוכן** היהודי וגם ברמת **הצורה** ומקורותיה השונים והמגוונים.

3. הדיון בנושא **הזהות בראי האמנות** נוגע ביחס שבין שורשיות לאוניברסליות, בין זהות אישית לזהות קבוצתית-ציבורית. במסגרת זו ניתן לדון בהשפעות ההדדיות שבין התרבות היהודית לבין התרבויות המקיפות אותה; ביחס שבין התרבות המסורתית-דתית לבין התרבות החילונית, בהשפעותיהם של אירועים היסטוריים (כגון החורבן, הגלויות, הגזרות בימי הביניים, האמנציפציה, השואה, תקומת מדינת ישראל) על גיבוש הזהות היהודית-ישראלית ומהותה.

מבוא

- פרשנויות הדיבר השני בעולם היהדות ומשמעויות המונח "עבודה זרה".
- התורה שבעל-פה וההלכה.
- תפיסת היופי במסורת היהודית.
- הוויכוח היהודי-נוצרי בימי הביניים.
- ההשכלה והאמנציפציה.
- עדות ישראל ומקורותיהן.
- השואה והשלכותיה התרבותיות.
- הציונות ותקומת מדינת ישראל.

מושגי תרבות

אמנציפציה, ארון הקודש, בימה, גטו, גניזה, היכל, הלכה, השכלה, ויכוח פולמוסי, טיפולוגיה, יודאיקה, כנעניות, מדרש, משנה, עבודה זרה, עלילת דם, פסל, פשט, קבלה, שאלות ותשובות, תיבה, תלמוד, תאולוגיה, תשמישי מצווה, תשמישי קדושה.

מושגי אמנות

איור (אילוסטרציה), אמנות "בצלאל", אסכולת פריז, דף פתיחה, דף שטיח, כתובת הקדשה, מיניאטורה, מיקרוגרפיה, קולופון, קליגרפיה, קריקטורה.

נושאים לדיון

1. אסתטיקה ואמנות

- השפעת פרשנויותיו המגוונות של הדיבר השני על היצירה החזותית בתרבות היהודית.
- הפשטה באמנות היהודית: איקונוקלזם או סגנון התקופה והמקום?
- מגוון תפיסות היופי במסורת היהודית וביטוייהן החזותיים.

2. מילה ודימוי

- הטקסט ופרשנויותיו כמקור לביטוי החזותי.
- האות והמילה העברית כמרכיב צורני מרכזי ביצירה החזותית.
- איור וכתב בכתבים יהודיים.

3. זהות יהודית בראי האמנות

- ביטויי זהות יהודית ביצירותיהם של אמנים יהודים בני זמננו.
- השפעת גומלין בין התרבות היהודית לבין התרבויות הסובבות אותה והשפעתן על תוכני האמנות היהודית וצורותיה.
- שאלת קיומה של זהות יהודית-ישראלית בתקופתנו והשתקפותה באמנות.

6. אמנות האסלאם (60 שעות)

מבוא

במשך 1,400 שנים (מהמאה ה-7 ועד המאה ה-18) יצר העולם המוסלמי אמנות בעלת שפה ייחודית, המציגה תפיסות אסתטיות שונות לחלוטין מאלו של העולם המערבי. האמנות האסלאם שעד למחצית השנייה של המאה ה-20 נחשבה ל"אחרת" ולכן שולית, זכתה לגילוי מחודש והיא חושפת שפה עשירה המשקפת עולם תרבותי מורכב ומרתק.

מטרת התכנית היא להקנות לתלמידים מושגי יסוד באמנות האסלאם תוך לימוד מקורות השראתה והקניית דרכי התבוננות, ניתוח ופרשנות.¹⁶ כל זאת, תוך שימוש בערכים הקשורים לתרבות האסלאם ולראיית העולם שלה.

נושאי היחידה

היחידה כוללת חמישה נושאי חובה. אפשר להתחיל בכל אחד מהם, בתנאי שבמהלך ההוראה יילמדו כל חמשת הנושאים.

1. אדריכלות בהקשר היסטורי, פטרוני, דתי, קהילתי.
 - א. כיפת הסלע.
 - ב. המסגד, המדרסה ותפקידיהם.
 - ג. ארמונות.
 - ד. הבית הפרטי.
2. האורנמנט כשפה.
3. כתב ודימוי.
4. אמנות החפץ.
5. מים וגן.

מושגי תרבות

אל-אָזְהַר, אוריניטליזם, בית אל-חַכְמָה, ג'ֵ'אֶהְלִיָה, ג'ֵ'הֶאֶד, הרמון, ח'וֹטְבָה, ח'לִיפָה, חַמְאָם, טִירָז, מוֹחְתֶסֶב, מְמִלוּכִים, מְקָאָם, מְשַׁרְבִיָה, סַבִּיל, סוּלְטָאן, סוּנָה, עמודי האסלאם, צוּפִים, קַאד'י, רִיבְאָט, סוּק (שוק), שִיעָה, שירת ימי הביניים.

מושגי אמנות

אַבְלָק, אֵינָאן, אימת הריק, ברכת טהרה, דגם אין-סופי, הראלדיות, כּוּרְסִי, מְחַרָב, מוֹקְרֶנֶצ, מִינָארט (מְנָאָרָה), מִינְבָאר, מיניאטורה, סטוקו, עיטור גאומטרי, ערבסקה, צ'וֹן, קַאעָה, קַבְלָה, קוּבְחָה, קליגרפיה, רִינָאק, תפיסת ה"קיר": הגישה הטקסטילית.

נושאים לדיון

- האדריכלות כביטוי של כוח.
- המסגד כביטוי למהות הדתית.
- אקלקטיות באמנות המוסלמית בתקופת התגבשותה.

16 ראו עמודים 11-13 לעיל.

- מקומי ואוניברסלי.
- טקסטיליות כמדיום וכמטאפורה.
- החפץ כטקסט תרבותי.
- עיטור אסלאמי: "מי המציא את הערבסקה?"
- גן, מים וארמון כביטויי יופי.
- הציור והסיפור במיניאטורה הפרסית.

ג. תכני הלימוד בסדנה – התמחות באמנות ותורת החומרים (2 יחידות לימוד - 180 שעות)

התכנית ל-5 יח"ל תכלול את התכנית ל-3 יח"ל (270 שעות) ו-2 יח"ל סדנה (180 שעות).

סדנת האמנות

הסדנה היא מרחב למידה המאפשר ליחיד למצוא את מקומו ולבטא את מחשבותיו, רעיונותיו ועמדותיו באמצעים אמנותיים. בסדנה תתאפשר פעילות התלמידים באווירה חופשית ומשחררת מלחצים, המעודדת חשיבה יצירתית, הקשבה והתבוננות. את הכושר היצירתי ניתן לפתח באמצעות דרכי הוראה ועמדות חינוכיות פתוחות ובלתי נוקשות. ההתנסויות האמנותיות המגוונות יעודדו את התלמידים ליצור תוך פיתוח שפה לא מילולית ולתת ביטוי מילולי לבחירותיהם. התנסות התלמידים בתהליכי היצירה תתבצע בד בבד עם היכרותם את יסודות השפה של האמנות החזותית. אין לראות מטרה בעצם הקניית מיומנות הביצוע, אלא אמצעי לביטוי אמנותי.

השיח האמנותי יהיה חלק בלתי נפרד מחיי היום יום בסדנה. הזרימה בין החיים וביטויים באמנות יהיו תשתית לעיסוק דינמי ורב-תרבותי באמנות המקומית והכללית. יתקיים קשר בין העשייה האמנותית לבין עולמם הפנימי של התלמידים והעולם הסובב אותם.

תהליכי הוראה-למידה בסדנה יזמנו מפגש בין-אישי בין המורה לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם. קבוצת הלומדים בסדנה תיפגש עם השונה והאחר, תוך היכרות והתחשבות במקצבי עבודה שונים ואישיים. פיתוח הדמיון והחשיבה החזותית והביקורתית יתקיים בסדנה באמצעות שיח אמנותי, תוך הערכה של יצירות התלמיד והקבוצה ובזיקה ללימוד העיוני ולצפייה ביצירות אמנות.

הלימודים בסדנה מזמנים לתלמידים התנסות בתהליכי יצירה במדיה, בחומרים ובנושאים שונים שיבואו לידי ביטוי בפרויקט הגמר.

פרויקט הגמר

פרויקט הגמר הוא עבודת יצירה אישית, המשקפת והמסכמת את הלימוד וההתנסות של התלמידים בסדנת האמנות. הפרויקט אמור לצמוח מתוך תהליכי ההתנסות והיצירה בסדנה, ובו יבואו לידי ביטוי החשיבה החזותית של התלמידים, רעיון, נושא, מסר באמצעים אמנותיים, מדיה, חומר וטכניקה.

הצבת הפרויקט היא חלק מהותי בתהליך. האוצרות מבטאת את הליך הבחירה של התלמיד ביצירת קשר רעיוני בין היצירות לבין עצמן ובינן לבין החלל שבו הן מוצגות. הפרויקט אמור לשקף זיקה בין עבודת התלמיד לבין השיח האמנותי. הגשת הפרויקט תיעשה בתערוכה בית ספרית ותכלול הצגת דף עמדה ותיק עבודות.¹⁷

מטרות

- התלמידים יתנסו בתהליכי יצירה אמנותית במדיה שונים.
- התלמידים יפתחו יכולת ביטוי אמנותית ורגישות לחומר ולמדיום, שיבואו לידי ביטוי בעבודתם בסדנה.
- התלמידים יכירו את מרכיבי המדיה השונים וישלבו אותם בעבודתם האישית כדי להביע נושא, תוכן, מסר.
- התלמידים יתנסו במערכת בחירות למימוש רעיון או נושא ויהיו מסוגלים להסביר את בחירותיהם.
- התלמידים יתכננו ויצגו במהלך לימודי הסדנה את עבודותיהם האישיות ו/או של אמנים במרחבי תצוגה שונים.
- התלמידים יפענחו יצירות שלהם ושל אמנים ויביעו את פרשנותם בכתב ובעל-פה תוך שימוש בשפת האמנות.

17 דף הנחיה למורה ודף הערכה לבחינת הבגרות והתנסות בסדנה - ראו בהמשך.

1. דף הנחיה למעריך ולמורה

בחינת בגרות מעשית במקצוע "התמחות באמנות ותורת החומרים",
2 יח"ל, סמל שאלון 934428

הערכת הפרויקט

בחינת הבגרות בסדנה מסכמת את לימודיו והתנסותו של התלמיד בסדנת האמנות. בהערכת הפרויקט נבדוק את הקשר שבין "המה והאיך". הקשר בין כוונת התלמיד, תחושה שרצה להעביר, רעיון, נושא, מסר לבין האמצעים האמנותיים, המדיה, החומר והטכניקה ודרכי ההבעה. כמו כן נתייחס לאוצרות ולהצבת הפרויקט.

חשוב להציג את דף ההערכה בפני התלמידים עם התחלת העבודה על הפרויקט כדי שיכירו את דרכי ההערכה ומרכיבי הציון.

דפי הערכה לתלמיד

דפי הערכה מתייחסים:

לפרויקט.

לייצוג המילולי על ידי דף העמדה.

לייצוג המילולי על ידי שיחה.

לתיק העבודות.

להתרשמות כללית.

במשך הבחינה יציין לעצמו המעריך את מקסימום ההערות הדרושות להערכה שניתן לפרט לאחר הבחינה עצמה. בדף ההערכה אין להסתפק בתארים כללים כמו "מדעים", "מרשים" יש לנמק את הציון במונחים הנוגעים לשפת האמנות.

הלימה בין הערכה מילולית ובין הערכה מספרית לגבי כל אחד מהפרמטרים הנבדקים תאפשר יתר דיוק במתן הציון. לדוגמה: ניתן ציון מספרי 100, בעוד ההערכה המילולית אינה משקפת את ההערכה המספרית; מצב זה מעורר שאלה לגבי אמינות הציון. יש להקפיד על הלימה בין הציון המספרי להערכה המילולית.

תיק העבודות

המעריך יבדוק את תיק העבודות בזמן הבחינה. העברת תיק העבודות על גבי תקליטור לידי המעריך יכולה לסייע כתזכורת, אך אינה באה במקום התבוננות ועיון בתיק בזמן הבחינה. מומלץ לשים בתיק כ-15 עבודות מכל התחומים שנלמדו בסדנה. בבתי ספר מסוימים תולים את תיק העבודות כתערוכה. אם תלמיד מעוניין להוסיף עבודות שיצר שלא במסגרת הסדנה, יעשה זאת בתיאום עם המורה המנחה. ניתן ורצוי לשים בתיק צילומים של עבודות מיצב ופיסול שהתכלו. מומלץ גם להביא את עבודות הפיסול, מאחר שלא תמיד הצילום משקף את היצירה.

דף העמדה והשיחה

דף העמדה והשיחה הם היבט מילולי שמאפשר לתלמיד להתייחס לתהליך העשייה שחוה במהלך הפרויקט תוך שימוש בשפת האמנות. באמצעות השיחה ינסה המעריך, ברגישות, ללמוד מפי התלמיד על התהליך שעבר ועל המודעות שפיתח בהקשר לעשייה האמנותית. חשוב שהתלמיד ידע לדבר על עבודתו במונחים משפת האמנות:

הקשר בין כוונה, תחושה, רעיון, נושא ותוכן לאמצעים האמנותיים, למדיה, לחומר, לטכניקה, לדרכי ההבעה, לאוצרות ולהצבת הפרויקט.

יש לצלם או לשלוח במייל את דפי העמדה למעריך שבוע לפני הבחינה כדי שיוכל לקרא אותם כהכנה לצפייה בעבודות התלמידים.

סולם הציונים

מאחר שדרכי ההוראה בבתי הספר שונות וכן שונים המשאבים העומדים לרשות התלמידים, הערכות התלמידים משוקללות בסולם פנימי לכל בית ספר באופן ייחודי.

עדכון המעריך

לפני המפגש עם התלמידים חשוב לעדכן את המעריך בהיבטים הבאים:
א. תוכני הלימוד, סוגי המדיה, מספר המורים, מספר שעות הלימוד, מספר שנות הלימוד, התרגילים העיקריים שניתנו ודוגמאות מתוכם, מאפיינים חברתיים-תרבותיים של תלמידי הסדנה.
ב. המורה יעדכן את המעריך על בעיות מיוחדות הנוגעות לתלמידים ספציפיים.

לפני הבחינה

לפני תחילת הבחינה מומלץ שהמעריך יתרשם מכלל התצוגה ויקבל תמונה כללית על אופי הפרויקטים.

יש לכנס את התלמידים למפגש עם המעריך. המעריך יציג את עצמו ויסביר בקצרה על מהלך הבחינה. הניסיון מלמד כי מפגש כזה מרגיע ומשפר את האווירה.

בחינה ביחיד או בקבוצה

בבתי ספר שונים סגנון הבחינה שונה: יש בתי ספר שבהם בעת הבחינה התלמידים והמורה לאמנות נוכחים, ובבתי ספר אחרים, הבחינה היא אישית ונוכחים בה המעריך והתלמיד בלבד. יש לזכור שהמדובר בבחינה אישית ושהציון הוא אישי, **ולכן יש לאפשר לתלמידים לבחור את צורת הבחינה המתאימה להם, שבה ירגישו נוח לייצג את עבודתם.**

משך הבחינה

לכל תלמיד כ-20 דקות.

מעורבות המורה בציון החיצוני

המעריך הוא שנותן את הציון. אין ללחוץ עליו או לנסות לשנות את הציון. גם יש לזכור שהמורה משפיע על 50% מהציון באמצעות הציון השנתי.

מועד מתן הציון

המעריך ישקול את הערכתו ויעביר את הציונים לבית הספר לא יאוחר משבוע לאחר סיום הבחינה. המעריך חייב לרשום את הציונים באופן אישי על גיליון הציונים ולחתום עליו.

2. דף הערכה

בחינת בגרות מעשית במקצוע "התמחות באמנות ותורת החומרים", יח"ל, סמל
שאלון 934428

שם בית הספר: _____ שם התלמיד: _____

הפרויקט (50%)

שם הפרויקט: _____

הערכת הפרויקט תתבסס בעיקר על **הקשר** שבין הכוונה, התחושה, התוכן, לאמצעים האמנותיים, למדיה, לחומר, לטכניקה ולדרכי ההבעה. ההערכה גם תתייחס לאוצרות ולהצבת הפרויקט.

על סמך היבטים הללו יציין המעריך נקודות חוזק וחולשה (על פי הערותיו יובן מדוע ועל מה הורדו נקודות).

ציון מספרי לפרויקט: _____

ייצוג הפרויקט: דף עמדה ושיחה (15%)

ההערכה תתבסס על יכולת התלמיד לתאר, להסביר ולנמק בשפת האמנות את תהליך היצירה וההצבה של הפרויקט.

ציון מספרי לדף העמדה והשיחה: _____

תיק עבודות (30%)

ההערכה תתייחס לאיכות ולכמות הייצוגית של העבודות. יצוינו נקודות חוזק וחולשה.

ציון מספרי לתיק עבודות _____

התרשמות (5%)

נקודות אלו ניתן להוסיף במלואן או בחלקן בהתאם לשיקול הדעת של המעריך, על פי התרשמות כללית.

ציון מספרי להתרשמות _____

הערות מיוחדות: _____

תאריך _____ ציון סופי: _____ חתימת המעריך: _____

3. רשימת ציוד בסיסי לחדר האמנות בבית הספר

- א. חדר רחב ידיים (לפחות 70 מ"ר), המאפשר מודולריות בהתאם לצרכים ועיסוק בו-זמנית במגוון נושאים, חומרים ודרכי הוראה-למידה.
- ב. שולחנות גדולים לפי מספר התלמידים, המאפשרים עבודה על מצע בגודל גיליון. גובה השולחן והכיסאות יותאם לגיל הלומדים.
- ג. ארונות אחסון
 - ארונות לאחסון חומרים.
 - ארון מדפים לאחסון בריסטולים בגודל גיליון.
 - ארון מגרות לאחסון ניירות מיוחדים.
 - עגלות ניידות עם מגרות לאחסון חומרים לשימוש בזמן השיעור.
 - מדפים לאחסון עבודות. מומלץ בגודל גיליון.
- ד. ציוד אישי לתלמיד
 - מצעים מדיקט בגודל גיליון וחצי-גיליון המאפשרים ציור בחיק הטבע.
 - כני ציור.
- ה. ציוד אור-קולי
 - מטול חד-עין (ברקו), עמדת מחשב, סורק, מדפסת.
 - תקשורת לאינטרנט.
 - מקרן שקופיות.
 - מטול שקפים, מאגר שקופיות ותקליטורים.
 - מקלט טלוויזיה, ציוד וידאו ודי וי די.
- ו. לוח לבן לכתובה ולהקרנה.
- ז. מסך להקרנה.
- ח. וילונות כהים להחשכת החדר.
- ט. מסילה בקיר לתליית עבודות.
- י. מסגרות בגדלים שונים לתצוגת עבודות.
- יא. כנים בגדלים שונים לתצוגה של יצירות תלת-ממדיות.
- יב. תאורה לתצוגות שונות.
- יג. כיור בעל פתח יציאה 3 צול ומים זורמים.
- יד. ספרייה ובה ספרי אמנות, קטלוגים, עיתונים וכתבי עת.

רשימה ביבליוגרפית

כללי

- בר-אור, ג' (אוצרת) (1998). **עבודה עברית** (קטלוג), עין חרוד: המשכן לאמנות.
- בלס, ג' (1996). **הצבע בציור המודרני, תיאוריה ופראקטיקה**, ירושלים: רשפים.
- בלס, ג' (2008). "שנות ה-60 באמנות ישראלית", צ' צמרת, ח' יבלונקה (עורכים), **העשור השני תשי"ח-תשכ"ח**, ירושלים: יד בן צבי.
- בלס, ג', טננבאום, א' (אוצרות) (1998). **ריאליזם חברתי בשנות ה-50, אמנות פוליטית בשנות ה-90** (קטלוג), חיפה: מוזיאון חיפה החדש.
- בן צבי, ט' (אוצרת) (2001). **דיוקן עצמי, אמנות נשים פלסטינית** (קטלוג), תל אביב: אנדלוס.
- בן צבי, ט' (2009). **גברים בשמש** (קטלוג), הרצליה: מוזיאון הרצליה לאמנות.
- בר אור, ג', עפרת, ג' (2008). **הגמוניה וריבוי, העשור הראשון: 1948-1958**, (קטלוג), עין חרוד: המשכן לאמנות.
- ברייטברג-סמל, ש' (אוצרת) (1981). **אמן-חברה-אמן - אמנות על חברה ישראלית 1948-1978** (קטלוג), תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות.
- ברייטברג-סמל, ש' (1986). **זלות החומר כאיכות באמנות ישראל**, תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות.
- גדות, ח' (2001). **היבטים בהבנת האמנות**, תל אביב: דוד רכגולד ושות'.
- גולדשמיד, ת', לוי, מ', צלמונה, י' (אוצרים) (1984). **80 שנות פיסול בישראל** (קטלוג), ירושלים: מוזיאון ישראל.
- גומבריד, א' (1988). **אמנות ואשליה**, ירושלים: כתר.
- גורביץ, ד' (1997). **פוסטמודרניזם: תרבות וספרות בסוף המאה ה-20**, תל אביב: דביר.
- גינתון, ה' (אוצרת) (1998). **העיניים של המדינה - אמנות חזותית במדינה ללא גבולות, היבטים באמנות הישראלית של שנות השבעים** (קטלוג), תל-אביב: מוזיאון תל אביב.

גל, נ' (2008). "ואיפה כאן האמנות ואיפה הציור, המאסטרו?" צ' צמרת, ח' יבלונקה (עורכים), **העשור השלישי תשכ"ח-תשל"ח**, ירושלים: יד בן צבי.

גרויס, ב' (2009). **כוח האמנות**, תל אביב: פיתוס.

דובב, ל' (2000). **אמנות בשדות הכוח**, תל אביב: סל תרבות ארצי - החברה למתנ"סים.

דירקטור, ר' (2005). **אמנות עכשווית אני מדברת אליכם, מאה שנים ראשונות**, תל אביב: סל תרבות ארצית החברה למתנ"סים.

הדר-הוכשטט, ש' (2006). **מבוא לאמנות מודרנית, מהניאוקלסיציזם ועד לאימפרסיוניזם**, תל אביב: רכגולד דוד ושות'.

ואן אטון, א' (2004). **תרבות דיגיטלית, וירטואלית, חברה ומידע**, חולון: המרכז הישראלי לאמנות דיגיטלית.

טננבאום, א' (2003). **וידיאו - ZERO: הפרעות בתקשורת: הדימוי המוקרן - העשור הראשון**, פרק א' בסדרה Videostoria (קטלוג), חיפה: מוזיאון חיפה לאמנות.

טננבאום, א' (2004). **וידיאו - ONE: גוף, מסך, דיגיטציה הדימוי המוקרן - העשור הראשון**, פרק ב' בסדרה Videostoria (קטלוג), חיפה: מוזיאון חיפה לאמנות.

טננבאום, א' (2006). **וידיאו - ZERO: כתוב בגוף פעולה בשידור חי: הדימוי המוקרן, העשור הראשון**, פרק ג' בסדרה Videostoria (קטלוג), חיפה: מוזיאון חיפה.

טננבאום, א' (עורכת) (2008). **צ'ק-פוסט, שנות השמונים באמנות ישראלית, העשור הרביעי: 1978-1988**, חיפה: מוזיאון חיפה לאמנות.

יוז, ר' (1989). **הלם החדש**, תל אביב: עם עובד.

יחיאלי, ט', יפה, נ', מאייר, ו', עיר-שי, מ' (עורכות) (2000). **גלריה של מאמרים**, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות.

כץ-פריימן, ת' (אוצרת) (1996). **דזרט קלישה, ישראל עכשיו - דימויים מקומיים** (קטלוג), תל אביב: פורום המוזיאונים לאמנות בישראל.

מאור, ח' (1996). **עיניה של האמנות: ארבע דרכי התבוננות של האמנות במציאות**, תל אביב: סל תרבות ארצי החברה למתנ"סים.

מישורי, א' (1999). **תולדות האמנות, מבוא כללי**, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

מישורי, א' (2000). **שורו הביטו וראו: איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית**, תל אביב: עם עובד.

- מישורי, א' (2009). **טבע דומם: מייצוג של חפצים לחפצים של ממש, כרך א, כרך ב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.**
- מנדלסון, א' (עורך) (2008). **זמן אמת, אמנות בישראל, העשור השישי: 1998-2008** (קטלוג), ירושלים: מוזיאון ישראל.
- סבג, ר' (1989). **פרקים באמנות ישראלית, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות. סונטאנג, ס' (1979). הצילום כראי התקופה, תל אביב: עם עובד.**
- עומר, מ' (1998). **"העיניים של המדינה": אמנות חזותית במדינה ללא גבולות, היבטים באמנות ישראלית של שנות השבעים, תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות.**
- עומר, מ' (עורך) (2008). **גופי עצמי, אמנות בישראל, העשור השלישי: 1968-1978** (קטלוג), תל אביב: מוזיאון תל אביב לאמנות.
- עמישי-מייזלש, ז' (עורכת) (1982). **אמנות בעידן הטכנולוגי, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.**
- עפרת, ג' (2002). **שיבת-ציון מעבר לעקרון-המקום, תל אביב: זמן לאמנות.**
- עפרת, ג' (2003). **מחורבותיך אבנך... דימוי החורבה בישראל 1803-2003, תל אביב: זמן לאמנות.**
- עפרת, ג' (2003). **כן תעשה לך... תחיית היהדות באמנות הישראלית, תל אביב: זמן לאמנות.**
- עפרת, ג' (2003). **Omanutisrael.com, גלובליזם ושאלת האמנות הישראלית, תל אביב: זמן לאמנות.**
- עפרת, ג' (2004). **בהקשר מקומי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.**
- עפרת, ג' (2005). **פרקים על אמנים ישראלים, ירושלים: הספרייה הציונית.**
- פיפר, ד' (1983). **אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול, כרך 1-4, ירושלים: כתר.**
- פישר, י' (1984). **תל-אביב - 75 שנה של אמנות, רמת גן: מסדה.**
- פישר, י', מנור-פרידמן, ת' (עורכים) (2008). **לידת העכשיו: שנות השישים באמנות ישראל, העשור השני: 1958-1968** (קטלוג), אשדוד: מוזיאון אשדוד לאמנות.
- פישר, ר' (עורך) (2008). **במרחבי הזיכרון: יצירות בני הדור השני והשלישי של ניצולי שואה, לוחמי הגטאות: בית לוחמי הגטאות וביחד.**

צלמונה, י' (אוצר) (1998). **קדימה - המזרח באמנות ישראל** (קטלוג), ירושלים: מוזיאון ישראל.

צלמונה, י' (2010). **100 שנות אמנות ישראלית**, ירושלים: מוזיאון ישראל.

קינן, ע' (1988). **אמנות הפיסול בישראל - חיפוש הזהות**, תפן: המוזיאון הפתוח.

רבינא, ד' (עורך) (2008). **ובסוף נמות: אמנות צעירה, בעשור החמישי: 1998-1988** (קטלוג), הרצליה: מוזיאון הרצליה לאמנות עכשווית.

רז, ג' (2003). **צלמי הארץ: מראשית ימי הצילום ועד היום**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

רינהרט, ט' (2000). **מקוביזם למדונה, ייצוג וסובייקט באמנות המאה העשרים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

רסלר, מ' (2006). **בתוך ומחוץ לתמונה: על הצילום, אמנות ועולם האמנות**, תל אביב: פיתום.

שילה-כהן, נ' (1983). **בצלאל של שץ, 1929-1906**, ירושלים: מוזיאון ישראל.

שנער, ד' (2001). **אינטרנט: תקשורת, חברה ותרבות**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

שפי, ס' (1977). "אפקים חדשים עשר שנות אמנות", צ' צמרת, ח' יבלונקה (עורכים), **העשור הראשון תש"ח-תשי"ח**, ירושלים: יד בן צבי.

האמנות הקלאסית - יוון ורומא בעת העתיקה

אבי-יונה, מ' (תשמ"א). **תולדות האמנות הקלאסית**, ירושלים: מוסד ביאליק.

בהר"ל, ב' (1986). **יון הקלאסית: האמנות היוונית העתיקה** יחידה 12, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

שמרון, ב' (1993). **התרבות הקלאסית: שער להכרת תרבות יון ורומא**, תל אביב: פפירוס.

אמנות ימי הביניים

כנען-קדר, נ' (1990). **האמנות הנוצרית בימי הביניים, מושגי יסוד**, תל אביב: משרד הביטחון, אוניברסיטת משודרת.

כנען-קדר, נ' (1995). **האמנות הגותית בימי הביניים – מקתדרלה לעיר**, תל אביב: משרד הביטחון, אוניברסיטת משודרת.

כנען-קדר, נ' (1995). **האישה ודימויה באמנות ימי הביניים**, תל אביב: משרד הביטחון, אוניברסיטת משודרת.

אמנות הרנסנס

ברש, מ' (1982). **מבוא לאמנות הרנסנס**, ירושלים: מוסד ביאליק.

הרסגור, מ' (1978). **מבוא לתקופת הרנסנס**, תל אביב: משרד הביטחון, אוניברסיטת משודרת.

מישורי, א' (1988). **אמנות הרנסנס באיטליה**, יחידות 1-8, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

סלפצוב, ל' (1983). **הפיסול והציור בצרפת בתקופת הרנסנס**, תל אביב: גומא, צ'ריקובר.

אמנות הבארוק

גומבריד, א"ה (1972). **קורות האמנות**, רמת גן: מסדה.

ולפלין, ה' (2003). **מושגי יסוד בתולדות האמנות**, ירושלים: מוסד ביאליק.

פלאביו, ק' (1998). **אמנות הבארוק**, תל אביב: דביר.

אמנות יהודית – תרבות חזותית

סבג, ר' (2010). **גלריה של מאמרים באמנות יהודית ובאמנות האסלאם**, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות.

אמנות האסלאם

סבג, ר' (2010). **גלריה של מאמרים באמנות יהודית ובאמנות האסלאם**, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות.

תקליטורים

ירושלים אור ואבן, אדריכלות ואמנות בירושלים, ירושלים ותל אביב: משרד החינוך ומעלות, תשס"א 2001.

מקום תחת השמש: אמנות ישראלית, ירושלים: שירות הסרטים הישראלי, 2004.

קטלוג סרטים נבחרים באמנות ישראלית, ירושלים: שירות הסרטים הישראלי.

שישים בשש: שישים שנות אמנות בישראל, יצירות נבחרות, תל אביב: אספרו טכנולוגיות מידע בע"מ, 2008.

כתבי עת

המדרשה, כתב העת של בית הספר לאמנות, בית ברל: המכללה האקדמית, בית ברל.

טרמינל, כתב עת לאמנות, המאה ה-21 מישראל, תל אביב: משרד בתל אביב.

פרוטוקולאז', כתב עת לאמנות, ירושלים: בצלאל, אקדמיה לאמנות ועיצוב.

סטודיו, מגזין לאמנות, תל אביב: חבצלת.

קו נטוי, כתב עת ובמה בין תחומית לתרבות ויצירה, טבעון: המכון לאמנות, המכללה לחינוך אורנים.

קשר אמנותי, עיתון למורים לאמנות, ירושלים: משרד החינוך.